

ΑΓΟΡΑ

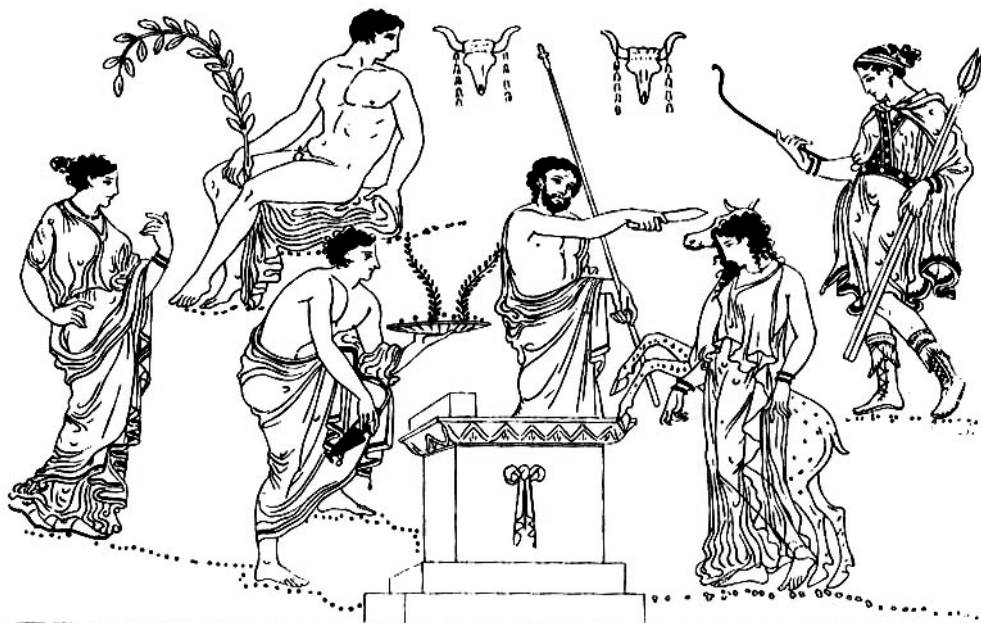
Fagblad for Klassisk Arkæologi og Klassisk Filologi

“ASPECTS OF ANCIENT GREEK CULT”
9-10 JANUARY 2004

**Centre for the Study of Antiquity and the Department of Classical
Archaeology**

University of Aarhus, Denmark

Opgaver

Borgerskabets læse- og skrivekyndighed i senmiddelalderen.....2
af Dorthe Søborg Lund

Generelt

De mystiske myter – forslag til læsninger..... 19
af Chresteria Jakobsen

Fra mythos til logos: 3. del om racefordomme og Bernals Black Athena.....24
Fortsættelse fra forrige nummer
af Giuseppe Torresin

Profiler

Jane Hjarl Petersen43

Søren Fredslund Andersen45

AGOPA - Klassisk Arkæologi og Afd. for Klassisk Filologi, Aarhus Universitet.
Red.: Klassisk Filologi, Nordre Ringgade, bygning 415, 8000 Århus C.
Tlf.: 89426406
E-mail: agora@hum.au.dk

Redaktion: Jesper Jensen - klajj@hum.au.dk, Anne Chresteria Jakobsen - Chresteria@Chresteria.dk, Anne Mette B. Hansen - NIBH@mail.tele.dk, Rasmus Gottschalck - oldrg@hum.au.dk, Martin Skovsgaard - marskni@stofanet.dk, Giuseppe Torresin - Torresin@oncable.dk, Thomas Hverring (Redaktør) - th2v2@yahoo.dk, Erik Kristensen - homera@image.dk, Søren Sørensen - e-mail kommer

Tryk: Det Humanistiske Fakultets Trykkeri

ISSN 0106-2913

Redaktionelt Forord

Nu nærmer den søde juletid sig med flæskesteg og eksamener (og julefrokoster). Dertil kommer også den store institutsammenlægning, som forhåbentlig indvarsler et tværfagligt potentiale. Kl. filologi har jo længe haft et godt samarbejde med kl. arkæologi, så mon ikke sammenlægningen med engelsk og germansk også vil bære frugt. Dette vil naturligvis ikke påvirke det frugtbare forhold mellem kl. arkæologi og kl. filologi i negativ retning.

Det er med stor fornøjelse at kunne præsentere to nye ph.d.-stipendiater, Jane Hjarl Petersen og Søren Fredslund Andersen tilknyttet henholdsvis Danmarks Grundforskningsfonds Center for Sortehavsstudier (www.pontos.dk/) og Dansk Arkæologisk Forskerskole (www.hum.au.dk/klasark/daf/). Endvidere afholder Center for Antikstudier og Institut for Klassisk Arkæologi en international konference med titlen: "Aspects of Ancient Greek Cult", 9.-10. januar, 2004. Indbydelse, program og tilmelding til spisning findes i bladets midtersider men kan også hentes på <http://www.hum.au.dk/fak/phd/kursus.htm> (se under ph.d.-konferencer).

Nu har Rikke og Jens forladt os, men til gengæld har vi fået Rasmus Gottschalck. Vi takker de frafaldne for godt samarbejde, og ønsker dem alt godt i fremtiden.

God jul og god eksamenslæsning

Redaktionen

Opgaver

BORGERSKABETS LÆSE- OG SKRIVEKYNDIGHED I SENMIDDELALDEREN

Fra pragmatisk læse- og skrivekyndighed til kongens kancelli

af Dorthe Søborg Lund

Indledning

Problemformulering

Formålet med denne opgave er at belyse borgerskabets læse- og skrivekyndighed i senmiddelalderen. Dette er unægtelig en meget bred og generel formulering, og den specifikke analyse vil derfor se nærmere på borgerskabets pragmatiske læse- og skrivekyndighed, samt borgerskabets tilstedeværelse på de europæiske universiteter og et sådan universitetsopholds praktiske anvendelighed i forbindelse med det efterfølgende karriereforløb.

Idéen bag denne undersøgelse var en tese om at der i perioden fra Christian I's tiltrædelse og frem til reformationen sker et skred i borgerskabets læse- og skrivekyndighed fra et pragmatisk niveau, hvor læse- og skrivekyndighed beherskes på et niveau der er til gavn for borgerskabets erhvervsudøvelse, til at de begynder at søge immatrikulation på de europæiske universiteter og kommer ind i statsforvaltningen. Dette skred sker i forbindelse med at der begynder at forekomme stigende mængder af daglig korrespondance i kancelliet, og at det derfor bliver nødvendigt at udvide det med adskillige skrivere. Jeg vil i denne forbindelse også undersøge om de borgerlige, som måtte have været at finde i centraladministrationen på denne tid, tilhørte gejstligheden, eller om de gik ind i centraladministrationen med henblik på at skabe sig en karriere som verdslig professionel embedsmand.

Afgrænsning

Denne opgave omhandler, som allerede nævnt, borgerskabets læse- og skrivekyndighed i senmiddelalderen. Mere snævert har jeg valgt at definere senmiddelalderen som perioden fra Christian I's tiltrædelse i 1448, da det er under denne konge at vi ser en udvidelse i kancelliet og dets arbejdsbyrde, til reformationen i 1536. 1536 er valgt som slutår da der med reformationen unægtelig sker et stort opsving i læse- og skrivekyndigheden inden for alle samfundsgrupper i forbindelse med gejstlighedens bestræbelser på at grundfæste den lutherske tro. Denne udvikling står på ingen måde i forbindelse med en evt. stigende og mere avanceret læse- og skrivekyndighed hos borgerskabet i perioden op til reformationen. Begrebet borgerskab har jeg her valgt kun at definere som købmandsstanden, og ikke alle købstadsbeboere med borgerlige rettigheder, som er den normale definition.¹ Dette skyldes bl.a. at købmandsstanden på dette tidspunkt havde eneret på rådmanshvervet,² og dermed også kunne tænkes at have haft en større interesse i at træde ind i statsforvaltningen. Muligvis har de også af denne grund behersket læse- og skrivekyndigheden på et højere niveau end håndværkerstanden. Desuden er det hovedsageligt købmandsstanden vi finder vidnesbyrd om i universitetsmatriklerne.

Definitioner

I forbindelse med en diskussion om læse- og skrivekyndighed er det vigtigt at gøre sig klart hvad begrebet egentligt dækker over. Vores moderne definition afviger f.eks. væsentligt fra den middelalderlige definition af begrebet. I dagens Danmark, hvor læse- og skrivekyndighed bliver betragtet som en selvfølge, er man *litteratus*³ når man er i stand til at læse og skrive dansk. Læsning og skrivning er to sider af samme sag som vi skoles i fra de yngste klasser. Er man derimod *illitteratus* eller analfabet, er man hverken i stand til at læse eller skrive.

I middelalderen dækkede ordene *litteratus* og *illitteratus* dog over nogle helt andre begreber.⁴ En *litteratus* var en person der var dannet i latin, primært en gejstlig. En *illitteratus* var derimod en person uden dannelse i latin, primært en lægmand. En *illitteratus* kunne dog godt være dannet i folkesproget. Læsning og skrivning blev, modsat den moderne definition, heller ikke betragtet som to uadskillige discipliner bl.a. af den simple grund at det at skrive var et svært tilgængeligt håndværk, og en skriver blev da heller ikke betragtet som en *litteratus*, men derimod som en håndværker. I denne opgave har jeg dog valgt hverken at benytte den moderne eller den middelalderlige definition, da ingen af dem afspejler den situation der udgjorde borgerskabets virkelighed. I stedet vil jeg støtte mig til Charlotte Appels beskrivelse af hvordan læsning og skrivning beherskes da det meget bedre afspejler den reelle situation. Charlotte Appel opstiller i sin bog *Læsning og bogmarked i 1600-tallets Danmark* et hierarki for hvorledes læsning og skrivning tilegnes.⁵ Først tilegnes børnelærdommen, hvilket i 1600-tallets Danmark var ensbetydende med katekismens udenadslære. Dernæst tilegnes færdigheden at kunne læse trykte bøger på modersmål. Herefter at læse håndskrift, dette tillærtes gerne i forbindelse med at man lærte at skrive. Først herefter lærte man regning, dvs. regning af en mere kompliceret art end hovedregning som sandsynligvis allerede var en færdighed. Til slut kom de mest begavede og privilegerede i latinskolen. Dette hierarki lader antyde at flere sandsynligvis har været i stand til at læse end til at skrive i middelalderen.

Kildematerialet

Til at belyse så bredt et emne som borgerskabets læse- og skrivekyndighed har det været nødvendigt at benytte flere forskellige kilder og ikke mindst foretage til- og fravalg. Jeg har således valgt kun at benytte allerede trykte kilder, samt artikler og bøger der kunne kaste lys over emnet. En mere systematisk gennemgang af det trykte materiale og ikke mindst arkivstudier ville uden tvivl kunne have bragt yderligere materiale for dagens lys. Denne opgaves omfang har dog desværre ikke befordret så omfattende studier som kunne være ønskelige for et sådan undersøgelse. Dermed ikke sagt at der kan rokkes væsentligt ved opgavens konklusioner. Yderligere kildemateriale ville, efter mit skøn, blot have nuanceret de dragne konklusioner.

Borgerskabets pragmatiske læse- og skrivekyndighed

I dette afsnit er det hensigten at forsøge at belyse borgerskabets pragmatiske læse- og skrivekyndighed, dvs. de områder af læse- og skrivekyndigheden som måtte have haft en praktisk funktion i forhold til borgerskabets hverdag.

En materialetype som kan være genstand for en sådan analyse, er breve. Af disse findes der forsvindende få bevaret, men et unikt eksempel er Jep Jensens brevsamling.⁶ Jep Jensen levede i slutningen af det 15. århundrede og besad borgerskab i Nykøbing Falster. Her ernærede han sig hovedsageligt ved handel, men også ved landbrug og fiskeri. Fra omkring 1480 beklædte han stillingen som rådmænd sammesteds.

Brevsamlingen fra Jep Jensens privatarkiv indeholder adkomstbreve, breve vedrørende arveretslige forhold, gældsbreve, offentlige breve i forbindelse med hans stilling som rådmann samt breve vedrørende hans næringsdrivelse. Brevene er altså udformet i forbindelse med Jep Jensens udøvelse af sit erhverv og har i denne forbindelse haft en praktisk betydning for ham, samt betydning for hvor effektivt han har været i stand til at udføre sit erhverv. Men er vi i det hele taget i stand til at sige noget som helst om Jep Jensens læse- og skrivefærdighed ud fra denne brevsamling? Det kan diskuteres om Jep Jensen har været i stand til både at læse og skrive. Ud fra brevsamlingen og det faktum at han har virket som rådmann, kan vi slutte at han uden tvivl har været i stand til at læse, men spørgsmålet om hans skrivekyndighed kan brevene desværre ikke sige noget om da vi ikke ved om han selv har skrevet dem. Muligvis har han ikke selv været i stand til at skrive i større udstrækning, men har haft en skriver til det eller evt. benyttet Skt. Knuds gildets skriver. Det er dog overvejende sandsynligt at han selv har skrevet dem. Der kan dog ikke herske tvivl om at han har været i stand til at læse, det krævede en købmands virke simpelthen.

Samtlige breve i samlingen er skrevet på dansk, men ifølge skik og brug, har man benyttet sig af latinske formler i slutningen af brevene til at angive hvor og hvornår de er blevet skrevet som f.eks. *Datum Malmøgis fer. 2. infra oct. visitac. Marie*⁷ (givet i Malmø på den 2. ugedag før ottendedagen efter Marie Besøgelse, dvs. mandagen før ottendedagen efter lørdag d. 2. juli=mandag d. 4. juli). Kan vi ud fra dette konkludere at Jep Jensen var i stand til læse og forstå latin? Svaret må blive benægtende. Han har sandsynligvis hverken kunnet læse eller forstå latin. Udtrykkene er, som nævnt, standardformler som man benyttede i slutningen af breve, sandsynligvis har disse formler været kendte og brugt uden nærmere overvejelser af deres egentlige betydning. Også i dag benytter vi os af latinske standardformler uden nærmere overvejelse af hvad de egentlig betyder, f.eks. PS (Post Scriptum) og NB (Nota Bene). Også helgendagene har i senmiddelalderen været kendt og brugt af alle, og angivelsen af disse har ikke voldt de samme problemer som de gør for os i dag. Brugen af latinske standardformler er ikke indikation for at Jep Jensen har kunnet latin.

Derimod kan man forestille sig at han muligvis har kunnet tale plattysk. Han var i hvert fald involveret i den danske landbrugseksport til det nordtyske område.⁸ Dette forhold bør dog næppe vække den store undren da plattysk og dansk, ifølge Vibeke Winge, har store lydligeligheder. Mange ord, specielt indenfor samfundsgrupper med en stor tysk berøringsflade så som købmandsstanden og håndværkerstanden, er lånt fra plattysk⁹, f.eks. kommer ordet købmand oprindeligt fra det plattyske ord kopman¹⁰, blot for at nævne et enkelt eksempel. Den højtyske dialekt som tales i Tyskland i dag, har derimod langt flere lydligeligheder i forhold til dansk. Nogle endegyldige konklusioner på dette punkt er det dog ikke muligt at komme med.

I lyset af ovenstående betragtninger skulle det altså være muligt at tale om at Jep Jensen og hans standsfæller besad en vis pragmatisk læsekyndighed og muligvis også en vis skrivekyndighed.

Eftersom vi kun har dette ene borgerlige privatarkiv bevaret, er det umuligt at sige noget om dets repræsentativitet. Årsagerne til at netop Jep Jensens privatarkiv er blevet bevaret som det eneste borgerlige arkiv fra denne periode, skyldes ikke at det indeholder informationer der har været vigtige at bevare for eftertiden, naturligvis med undtagelse af adkomstbrevene. Ifølge Per Ingeman skyldes det rene tilfældigheder at de er overleveret.¹¹ Jep Jensens søn Laurens Jepsen var kannik ved Lunds stift, og ved sønnens død i 1540'erne er Jep Jensens breve simpelthen indgået i domkapitlets arkiv og senere i det svenske rigsarkiv. Tilfældighederne omkring bevaringen af Jep Jensens privatarkiv gør det dog sandsynligt at brevene er repræsentative. På trods af denne dårlige bevaringssituation for borgerlige brevsamlinger kan der dog ikke herske tvivl om at mange flere af sådanne borgerlige privatarkiver har eksisteret, og at de givetvis har været ret almindelige blandt

købmandsstanden, er heller ikke usandsynligt når man tager en handelsvirksomheds kompleksitet i betragtning. Handel på det niveau Jep Jensen har ført, er stort set umulig uden et minimalt brug af regnskaber, gældsbeviser etc.

Desværre findes der blandt Jep Jensens arkivalier ikke regnskabsbøger, og det er derfor nødvendigt at ty til to lidt yngre eksemplarer fra Malmø for at kaste lys over dette aspekt af læse- og skrivekyndigheden. Det drejer sig om Lyder van Fredens kærnerregnskaber fra perioden 1517-20 og Ditlev Enbecks regnskaber fra perioden 1521-35. Begge virkede som købmænd i Malmø.

Ditlev Enbecks regnskabsbog er i forhold til nutidens regnskaber ganske anderledes. De enkelte poster er opstillet med tallene inde i teksten, og regnskabsbogen er blevet ført som en gælds- og tilgodehavendebog. De enkelte gældsposter er ført ind med mellemrum, så der er plads til yderligere oplysninger vedrørende den enkelte post, f.eks. afdrag. Regnskabet er ikke tænkt som en opgørelse af samtlige indtægter og udgifter med henblik på en beregning af tab eller gevinst. Regnskabsbogen er skrevet på plattysk, og det bør da heller ikke vække forundring, såfremt Emilie Andersens formodninger accepteres. Hun mener at kunne godtgøre at Enbeck slægten stammer fra Tyskland, og har taget navn efter byen Einbeck (i datiden skrevet Enbeke) syd for Hannover.¹² Desuden mener hun ikke der kan herske nogen tvivl om at han kunne tale dansk, hvorimod kildematerialet ikke kan bære en konklusion af hvorvidt Ditlev Enbeck kunne skrive dansk.¹³ Emilie Andersen antager at Ditlev Enbeck, i kraft af at han boede og virkede i Malmø, kunne tale dansk. Således har det dog ikke nødvendigvis forholdt sig. Dansk og plattysk havde, som tidligere nævnt, så store ligheder at han muligvis har kunnet nøjes med at modificere sit sprog, så han kunne forstås. På samme måde som det gør sig gældende mellem nordmænd og danskere i dag. Kildematerialet kan hverken bære en konklusion af hvorvidt han kunne tale eller skrive dansk.

Lyder van Fredens regnskaber er ikke, som Ditlev Enbecks, et regnskab for hans egen handelsvirksomhed, men derimod et regnskab som Lyder van Freden har ført i forbindelse med sit embede som kærner¹⁴ for byen Malmø. Det skal her nævnes at der naturligvis bør skelnes mellem private og offentlige dokumenter, og en direkte sammenligning mellem Ditlev Enbeck og Lyder van Fredens regnskaber er derfor ikke mulig. Jeg vil dog alligevel tillade mig at bruge Lyder van Fredens kærnerregnskaber til at belyse borgerskabets læse- og skrivekyndighed da Lyder van Freden har udarbejdet dette regnskab i forbindelse med sit offentlige hverv som kærner og dermed som repræsentant for købmandsstanden. Regnskabsbogen indeholder oplysninger om byens indtægter og udgifter og er opstillet således at tallene er ført ud til højre og regnet sammen i bunden af hver side. Regnskabet føres for et år ad gangen og opgøres hvert år til påske med de samlede indtægter og udgifter samt balancen.¹⁵ Grethe Jacobsen påpeger at de årligt afsluttede regnskaber ikke har haft til formål at checke selve tallene eller en interesse for et eventuelt overskud eller underskud, men snarere at kontrollere at pengene blev forvaltet i borgerskabets interesse.¹⁶

De personer der har nedskrevet disse to regnskaber, har til fulde behersket læse- og skrivekunsten. Spørgsmålet er da blot om det er nedskrevet af Ditlev Enbeck og Lyder van Freden selv eller af professionelle skrivere. Ifølge Leif Ljungberg er Lyder van Fredens regnskaber nedskrevet af Hans Byskriver. Dette kan med sikkerhed fastslås igennem en sammenligning af håndskriften i Malmøs privilegiebrev af 26. marts 1518 og Lyder van Fredens kærnerregnskaber. Disse viser sig ved en nærmere undersøgelse at være identiske. Studeres udgiftsposterne for året 1518 nærmere, kan vi se at Hans Byskriver har modtaget 5 ½ mark for at skrive og lægge pergament til byens privilegier.¹⁷ Ditlev Enbeck har derimod sandsynligvis selv ført sin regnskabsbog. Dette ses ud fra håndskriften som er magen til en kvitteringsbemærkning gjort af Ditlev Enbeck i byens protokol over sagefald. Her kvitterer han for at have betalt en manddrabsbøde i 1530-31.¹⁸ Ud fra disse oplysninger må det antages at Ditlev Enbeck i høj grad har været i stand til at læse og skrive.

Ifølge Ditlev Enbecks regnskabsbog kan vi se at den til dels er blevet ført ud fra forlæg på notitssedler. En af disse sedler er bevaret i bogen da ikke alle dens poster er blevet ført ind. Således har det uden tvivl også forholdt sig med Lyder van Fredens regnskabsbog. Lyder van Freden har sandsynligvis skrevet diverse udgiftsposter op på notitssedler, og siden er det hele blevet renskrevet af Hans Byskriver. Lyder van Freden har altså ikke blot været i stand til at læse, men også at skrive på trods af at han ikke selv har renskrevet regnskabet. Sandsynligvis har han også selv, ligesom Ditlev Enbeck, skrevet regnskab i forbindelse med sin egen handelsvirksomhed og blot haft byskriveren til sin rådighed i forbindelse med sit offentlige embede som kæmner.

Igen melder spørgsmålet sig om købmandsstanden har været i stand til at læse og skrive latin. Disse to regnskaber indeholder, ligesom Jep Jensens breve, en del latinske udtryk. F.eks. kan man i Ditlev Enbecks regnskabsbog finde udtryk som *Item* (ligeledes) og *tenetur* (han skylder), og ligeledes i Lyder van Fredens regnskabsbog findes der udtryk som *summa lateris* (sidens samlede beløb) og *hoc tenet* (dette stemmer). Som tidligere må svaret blive benægtende. Disse latinske udtryk er ganske enkelt standardformler der har overlevet fra en tid hvor regnskaberne blev ført på latin.

Som tidligere nævnt er det stort set umuligt at drive en handelsvirksomhed uden brug af korrespondance og da slet ikke muligt uden brug af regnskaber. Regnskaber, om ikke andet end på et ganske simpelt niveau, må på et forholdsvist tidligt tidspunkt i handlens historie have gjort sig gældende, alt andet ville stort set være utænkeligt. Det er meget svært at forstille sig at købmandsstanden i senmiddelalderen ikke skulle have benyttet sig af regnskaber, det ville stort set have været umuligt at holde styr på det komplekse net af gæld og tilgodehavender hvis det ikke blev skrevet ned. Specielt gjorde dette sig gældende i kommissionshandel hvor varer toges i kommission, og kommittenten noterede sit tilgodehavende i sin regnskabsbog.¹⁹ Ditlev Enbeck har f.eks. været dybt engageret i denne form for handel, og har dermed været afhængig af at kunne notere gæld og tilgodehavender i sin regnskabsbog. Ønskede en købmand at drive denne form for handel, var læse- og skrivekyndighed en nødvendighed for overhovedet at kunne deltage. Der kan derfor ikke herske tvivl om at Ditlev Enbeck og Lyder van Freden har behersket læse- og skrivekyndigheden på et pragmatisk niveau. Spørgsmålet er så bare om disse to regnskaber er repræsentative for købmandsstanden som helhed. Til slut skal blot nævnes at brugen af regnskaber på denne tid også var udbredt blandt andre samfundsgrupper. I sin bog *Bondens penge* beskriver Bjørn Poulsen bondestandens brug af regnskaber i perioden 1400-1650. Brugen af regnskaber var altså ikke et fænomen der begrænsede sig til købmandsstanden og adelen, men var udbredt til en stor del af samfundet.

Set i lyset af ovenstående eksempler kan der ikke herske tvivl om at den pragmatiske læse- og skrivefærdighed har været bredt udbredt blandt købmandsstanden. Om fænomenet har været alle familiemedlemmerne til del eller blot været behersket af familiefaderen, er dog mere uvis.

Borgerskabet på universiteterne

Universitetsbevægelsen opstod i Bologna og Paris i slutningen af det 12. århundrede og spredte sig derfra til det øvrige Sydeuropa og den britiske halvø i det 13. århundrede og videre nordpå til Mellemeuropa i det 14. århundrede samt Nordeuropa i det 15. århundrede.²⁰ Der kan ikke herske tvivl om at disse universiteter i høj grad har været besøgt af gejstlige og adelige, men kom borgerskabet også på universiteterne? Dette spørgsmål vil jeg søge at belyse i det følgende afsnit.

Al undervisning ved et højere lærdomssæde foregik i denne periode på latin. For at kunne optages og studere ved et universitet, var det derfor et ubetinget krav at man kunne læse og skrive latin. For de gejstlige burde dette krav ikke have voldt problemer og de adelige som søgte universiteterne, havde sandsynligvis fået en grundig privatundervisning. For borgerskabets vedkommende som, ifølge forrige afsnit, kun syntes at have behersket folkesproget og kun på et pragmatisk niveau, måtte denne kundskab erhverves, men hvor? Borgerskabet kan have fået deres skoling i latin ved en af de allerede eksisterende katedralskoler i de store stiftsbyer. Disse har selvfølgelig hovedsageligt været benyttet til uddannelse af gejstlige, men det siger sig selv at denne gruppe ikke var selvrekruiterende, og en del af borgerskabets sønner, men naturligvis også personer fra andre grupper, må derfor være blevet optaget på katedralskolerne. Hovedparten af disse er uden tvivl blevet en del af gejstligheden, men ikke alle har valgt denne levevej. Nogle er sandsynligvis gået ind i handelserhvervet ligesom deres fædre, andre har muligvis ønsket at fortsætte med at uddanne sig på et universitet. Man kunne også forestille sig at borgerskabet muligvis selv har oprettet skoler til undervisningen af deres børn. Sådanne stadsskoler findes der i hvert fald belæg for i Malmø, Kalundborg, Randers, Helsingborg, Skelskør, Helsingør, Næstved, Rønne, Faaborg og Flensborg i perioden 1406-1523.²¹ Såfremt stadsskolernes uddannelse kvalificerede til optagelse på et universitet, må niveauet have været ret avanceret. Dette er der dog, ifølge det bevarede stiftelsesdokument fra 1406 for Malmø stadsskole, ikke belæg for. Ifølge dette blev der undervist i latinsk grammatik og andre elementære fag.²² Bjørn Kornerup forestiller sig at disse elementære fag kunne bestå af dansk, regning samt skrivning og evt. tysk.²³ Altså fag der rettede sig mere mod en pragmatisk læse- og skrivekyndighed end mod en decideret videregående uddannelse på et universitet. Bjørn Kornerup antager da også at disse skoler blot skulle give en elementær uddannelse, hvorefter man måtte søge til katedralskolerne i stiftsbyerne for yderligere uddannelse.²⁴ Der findes da også talrige eksempler på at studerende har vandret fra by til by og besøgt forskellige skoler.²⁵ En tredje mulighed er regulær privatundervisning enten med henblik på mere end blot pragmatisk læse- og skrivekyndighed eller blot som elementærundervisning inden yderligere undervisning på en katedralskole.

I forrige afsnit blev det, som allerede nævnt, slået fast at borgerskabet ikke kunne læse og forstå latin. Såfremt de har opholdt sig ved et eller flere universiteter, må de dog have behersket latin på et særdeles højt niveau. Spørgsmålet er så om konklusionerne fra forrige afsnit er fejlagtige, eller borgerskabet simpelthen ikke har været på universiteterne i denne periode. Det vil jeg nu prøve at se lidt nærmere på.

Før Københavns Universitet blev oprettet i 1479, var det nødvendigt at drage til udlandet for at læse på et universitet. I begyndelsen gik rejsen hovedsageligt til Paris²⁶ og til dels til andre sydeuropæiske universiteter,²⁷ men fra midten af det 14. århundrede gik strømmen til det nyoprettede universitet i Prag (1348) og siden til de nye tyske universiteter.²⁸

Vil man sige noget om borgerskabets tilstedeværelse på universiteterne, er vores hovedkilder hertil universitetsmatriklerne. I 1448, som er det ene skelår for den omhandlede periode i denne opgave, drog hovedparten af de danske studerende til de tyske universiteter. Matriklerne herfra er forholdsvis godt bevaret i forhold til tidligere perioder²⁹ og indeholder i stort omfang informationer om hvilke lande, stifter samt evt. byer de studerende kom fra.³⁰ Jan Pinborg påpeger dog nogle problemer med disse matrikler man bør holde sig for øje.³¹ Nogle studerende er ikke anført i immatrikulationslisterne hvorimod de figurerer i eksamenslisterne, hvilket kan gøre en præcis beregning af antal immatrikulerede yderst vanskelig. Andre igen figurerer to gange i immatrikulationslisterne. Dette er dog kun et mindre problem som nemt kan afhjælpes. Matriklerne

kan også mangle eller indeholde fejlagtige informationer om oprindelsesland eller stift. Endelig kan de anførte bynavne forekomme i flere forskellige lande f.eks. Arusia/Arosia for både Århus og Vesterås i Sverige eller Vibergia for både Viborg i Jylland og i Finland. Sidst men ikke mindst påpeger Jan Pinborg muligheden af at han har oversat navne, på trods af at han gentagne gange har gennemgået matriklerne.

I sin undersøgelse af de tyske matrikler kommer Jan Pinborg til den konklusion at der i perioden 1451-1535 i alt var indskrevet 1.648 danske studerende ved de tyske universiteter (jvf. bilag 1).³² Disse tal skal dog tages med forbehold. Sandsynligvis har tallene været noget højere da der, som sagt, er en vis fejlmargen i matriklerne, og Jan Pinborg kun har medtaget de personer der med sikkerhed kan identificeres som danske.

Ifølge Ellen Jørgensen kan matriklerne ikke bruges til socialstatistiske studier da det ofte er umuligt at afgøre de studerendes sociale herkomst. På trods af dette har hun dog alligevel nogle spekulationer over den sociale herkomst, og her skal også gøres et forsøg.

Ellen Jørgensen opdeler de studerende i tre grupper, adelige, borgerlige og pauperes. Mange adelige kan forholdsvis let identificeres i matriklerne enten i kraft af deres slægtsnavn eller i kraft af titel, hjemstavns- eller standsbetegnelse.³³ Det drejer sig f.eks. om adelige af slægterne Daa, Brockenhus, Urne, Rud, Rønnow, Glob, Krabbe, Bille etc. Disse var i besiddelse af de økonomiske midler til at erhverve sig en baccalaureus- og evt. også en magistergrad fra artes liberales-fakultetet,³⁴ samt eventuelt at fortsætte og erhverve sig grader fra et af de højere fakulteter. Disse nøjedes heller ikke blot med at besøge de tyske universiteter. Mange findes også immatrikuleret på universiteterne i Paris, Bologna, Perugia, Padua og Rom.³⁵

Borgerskabet er dog straks sværere at identificere. Ellen Jørgensen nævner dog borgersønner fra Flensborg og Husum som især er at finde på universitetet i Rostock.³⁶ I perioden 1450-1536 er 128 studerende fra Husum indskrevet ved Rostock universitet. Alle er ifølge Ellen Jørgensen sønner af borgerskabet. Blandt disse finder vi Mattis Knutsen som siden blev en anset købmand i Husum og kendt for sin støtte til den reformatoriske bevægelse.³⁷ Også ledende personer indenfor den reformatoriske bevægelse stammede fra borgerlig kredse, bl.a. Sjællands biskop Peder Palladius der var borgersøn fra Ribe. Også Hans Tausen, som dog var smedesøn, havde studeret i udlandet bl.a. ved Rostock, Louvain og Wittenbergs universiteter.³⁸

Den tredje gruppe af studerende ved de tyske universiteter var pauperes. Disse var fattige studerende som slap for at betale immatrikulationsgebyr.³⁹ Ofte ernærede de sig ved at arbejde som *famuli* (tjener, slave) for andre studerende, f.eks. med at afskrive bøger eller som pedel, eller de modtog almisser. Ofte opholdt de sig kun i kortere perioder ved et universitet, som regel kun ved artes liberales-fakultetet, og opnåede kun sjældent at erhverve sig en grad. Hvilken social herkomst disse pauperes havde, undlader Ellen Jørgensen dog at komme nærmere ind på sandsynligvis fordi det stort set er umuligt at afgøre. Denne gruppe kunne dog tænkes at dække over alt fra fattig lavadel over borgerskabet og håndværkerne til bønderne. I hvor høj grad bønderne på dette tidspunkt er til stede på universiteterne, eller om de overhovedet er til stede, er det dog umuligt at sige noget om. Sandsynligheden for at finde dem på universiteterne i denne periode må dog betragtes som forsvindende lille.

Som Ellen Jørgensen konkluderer, er socialstatistiske studier ud fra de bevarede matrikler stort set umulige. Det er muligt at identificere visse kendte borgerlige på universiteterne, men hovedparten af de immatrikulerede optræder kun med navn, og det er derfor umuligt at afgøre hvilken social herkomst de havde. Navne som Johannes Jacobi, Petrus Johannis, Petrus Lavrentii, Jacobus de Dacia og Nicolaus de Dacia forekommer i stort tal i matriklerne og gør en nærmere

identifikation stort set umulig.⁴⁰ Vi må derfor nøjes med at konkludere at borgerskabet har besøgt de tyske universiteter i denne periode, men hvor udbredt dette fænomen var, er svært at sige noget om.

Med oprettelsen af Københavns Universitet i 1479 fik Danmark sit første universitet. Desværre er matriklerne fra perioden før 1611 gået tabt, og det er derfor stort set umuligt at drage nogle slutninger om de immatrikulerede mellem 1479 og 1536. Der findes dog et excerpt af J.J. Bircherod indeholdende en liste over alle fynske studerende ved Københavns Universitet. Dette gør os i stand til at beregne ca. hvor mange der i alt var immatrikuleret på Københavns Universitet, hvilket Jan Pinborg har forsøgt.⁴¹ Ifølge J.J. Bircherod var der mellem 1479 og 1536 indskrevet 147⁴² fynske studerende ved Københavns Universitet (jvf. bilag 2). Under forbehold af at de fynske studerende kan være overrepræsenteret ved Københavns Universitet og at J.J. Bircherods opregninger kun dækker Fyn og ikke hele Odense stift,⁴³ har Jan Pinborg beregnet at der i denne periode var immatrikuleret ca. mellem 750 og 1.500⁴⁴ studerende ved Københavns Universitet. Denne beregning bygger på den antagelse at de fynske studerende udgjorde mellem 10 og 20% af samtlige immatrikulerede. Dette svarer meget godt til andelen af immatrikulerede fra Odense stift ved de tyske universiteter i perioden 1451-1535 som lå på 11,59%.⁴⁵ 11,4% hvis vi kun beregner for perioden 1481-1535.

Sammenligner vi antallet af immatrikulerede ved henholdsvis København og de tyske universiteter, ses det at antallet af immatrikulerede danskere ved de tyske universiteter ligger forholdsvis stabilt uden nævneværdige fald i forbindelse med oprettelsen af Københavns Universitet. Dermed må der altså have været en øget søgning til universiteterne, spørgsmålet er da hvilke sociale grupper denne øgede søgning fordeler sig på.

Da matriklerne for Københavns Universitet frem til 1611, som sagt, er gået tabt, er det umuligt at sige noget om de immatrikuleredes sociale herkomst, så de følgende betragtninger skal regnes som kvalificerede gæt. Adelen og den højere gejstlighed har sandsynligvis fortsat søgt til de udenlandske universiteter med henblik på at få den bedst tænkelige uddannelse. Med oprettelsen af et universitet inden for landets grænser fik personer med en mindre økonomisk formåen nu muligheden for at videreuddanne sig. På samme måde som flere personer, med stiftelsen af de tyske universiteter, tidligere havde fået muligheden. Københavns Universitet kan derfor især tænkes at have været søgt af fattig lavadel, borgerskabet og pauperes. Grundet den geografiske nærhed har disse sociale grupper fra de sydlige egne af landet dog sandsynligvis fortsat søgt sydover til de tyske universiteter.

Som det kan ses af ovenstående betragtninger, er det meget svært at sige noget om borgerskabets tilstedeværelse på universiteterne i denne periode. Der er ingen tvivl om at de har været der, det har vi adskillige eksempler på, men omfanget af denne tilstedeværelse er det umuligt at sige noget om. Det er dog sandsynligt at deres antal har været meget mere udbredt end kildematerialet lader antyde.

Borgerskabets videre karriere

Med et ophold ved Københavns Universitet eller ved et udenlandsk universitet opnåede man kvalifikationer langt ud over den almindelige pragmatiske læse- og skrivekyndighed. Spørgsmålet er da blot hvad disse kvalifikationer blev brugt til.

Dette afsnit har til formål at belyse hvilken næringsvej borgerskabet valgte efter et ophold ved et universitet. Specielt vil der blive fokuseret på borgerskabets tilstedeværelse i statsforvaltningen og på hvor udbredt dette fænomen var.

Ikke alle som havde besøgt et universitet, opnåede, som tidligere nævnt, at erhverve sig en baccalaureus- og/eller en magistergrad. Disse personer vendte, ifølge Ellen Jørgensen, ofte hjem for at blive landsbypræster, kapellaner, alterpræster, private skrivere i byerne, stadsskrivere i magistraten eller lærere ved en latinskole.⁴⁶ Tilhørte de borgerskabet, kunne det også tænkes at de gik ind i familiens købmandsvirksomhed, som f.eks. Mattis Knutsen. Måske har et kortere universitetsophold ligefrem været en planlagt del af oplæringen i købmandserhvervet. Dette privilegium krævede dog en vis økonomisk formåen som kun må have været de bedst stillede købmænd til del, medmindre de naturligtvis valgte at sende deres sønner afsted som pauperes.

Mange universitetsuddannede valgte uden tvivl at træde ind i gejstligheden. For hovedparten af borgerskabet og pauperne har dette sandsynligvis drejet sig om en lavere stilling, som Ellen Jørgensen også antyder. Der findes dog eksempler blandt de såkaldte pauperes på personer der har opnået en højere stilling inden for gejstligheden. Det drejer sig f.eks. om Birger Gunnerson der blev ærkebiskop, og Jens Andersson Beldenak der blev fynsk biskop.⁴⁷ En del af de personer vi senere finder blandt gejstligheden, har dog sandsynligvis allerede inden immatrikuleringen på et universitet tilhørt denne gruppe. Laurens Jepsen, rådmand Jep Jensens søn, var omkring 1497 kommet i ærkebiskop Birger Gunnersons tjeneste og blev siden udnævnt til kannik. Per Ingesman mener at det er Laurens Jepsen der i august 1506 immatrikuleredes ved universitetet i Köln for at studere kanonisk ret under navnet hr. Laurentius fra Lund stift, og som i 1509 i Rom fik pavelig dispensation til at høre forelæsninger i civilret i fem år.⁴⁸

Ikke alle valgte dog familiens profession eller gejstligheden som næringsvej. Nogle valgte at gå ind i statsforvaltningen enten på lokalt eller centralt niveau. På lokalt niveau finder vi f.eks. Tile Petersen som var købmand i Flensborg.⁴⁹ I november 1516 hører vi ham første gang omtalt som foged i Bramstedt, og året efter blev han udnævnt til hirdstyrer og hovedsmand på Island.⁵⁰ Tile Petersen havde altså ud over sin borgerlige profession som købmand også et sideerhverv som embedsmand i lokaladministrationen. Også Hans Bartolomæussen, kaldet Hans Tolder, hørte til borgerstanden. Han havde i en årrække været tolder og borgmester i Aalborg, og fortrængte i 1519 den adelige Eiler Bryske som lensmand ved Aalborghus len.⁵¹ Både Tile Petersen og Hans Bartolomæussen virkede under Christian II som er kendt for at have et stort antal borgerlige i sin tjeneste. Under Christian II finder vi ikke blot borgerlige i lokaladministrationen, men også i centraladministrationen, sågar i de højeste embeder.⁵²

Allerede fra Christian I's tid var centraladministrationen blevet voldsomt udvidet i forbindelse med de voksende mængder af korrespondance og daglig bogføring. Især var antallet af skrivere i kancelliet steget kraftigt.⁵³ Under Christian II kendes navnene på i alt 36 skrivere. Af disse var de ni tyskere og varetog administrationen af hertugdømmerne. Sandsynligvis har hovedparten af disse været borgerlige. Johan Hvidtfeldt påpeger i hvert fald at den holstenske adel kun yderst sjældent trådte ind i kancelliet.⁵⁴ Dette nævner han dog i forbindelse med Frederik I's kancelli, men hvis dette gjorde sig gældende under Frederik I og senere, kan det næppe formodes at have været anderledes tidligere. Af de 27 danskere var de ni adelige og de resterende borgerlige.⁵⁵ Også på kanslerniveau finder vi under Christian II borgerlige. Ifølge Johan Hvidtfeldt er de sidste kanslere under Christian II borgerlige, uden at han kommer nærmere ind på nogle navne.⁵⁶ Sandsynligvis er der dog her bl.a. tale om Claus Pedersen der blev udnævnt til Christian II's kansler i juni 1522, og fungerede som sådan indtil kongens flugt i 1523.⁵⁷ Også før Christian II findes der kanslere af borgerlig byrd. Det drejer sig bl.a. om Oluf Jenssøn og Mester Lage som ikke førte et adeligt våbenmærke i deres segl, men også Hans Claussøn som William Christensen antager at være ud af en borgerlig familie fra Roskilde.⁵⁸ Disse tre tilhørte dog alle gejstligheden og er som sådan gode

eksempler på den eksisterende praksis at kanslerembedet beklædtes af gejstlige.⁵⁹ Spørgsmålet er om de borgerlige som var tilknyttet kancelliet, alle tilhørte gejstligheden, eller om de var verdslige der var trådt ind i administrationen med henblik på en karriere som professionel embedsmand. For kanslerens vedkommende konstaterer William Christensen at disse med undtagelse af tre i perioden 1375-1513 kan fastslås at være gejstlige.⁶⁰ Den ene af disse kaldes dog hr. Jacob. Denne titulering med hr. tyder på at han også var gejstlig. Med hensyn til de to øvrige Laurencius Brand og Johannes Nicholas er det umuligt at afgøre om de var gejstlige. William Christensen mener dog ikke at der er noget der taler for at disse ikke skulle være gejstlige. Med hensyn til kancelliets skrivere har vi ingen oplysninger der kan belyse om de var gejstlige, eller om de var verdslige. Det er dog overvejende sandsynligt at disse tilhørte den lavere gejstlighed, men det kan naturligvis ikke afvises at de har været verdslige.

Med Frederik I's magtovertagelse i 1523 var adelens magt blevet styrket hvilket bl.a. medførte at flere adelige nu søgte ind i administrationen, og at antallet af borgerlige faldt.⁶¹ I Danske Kancelli var der ti adelige skrivere og kun seks af borgerlig herkomst hvorimod der i Tyske Kancelli kun var en adelig ud over kansleren. Dette skyldes, som tidligere nævnt, at den holstenske adel ikke normalt trådte ind i kancelliet. Også kongens nye kansler for Danske Kancelli var adelig. Det var Claus Gjordsen, en adelsmand fra Slesvig.⁶² Ifølge Erik Arup er der dog også en anden grund til at de adelige begyndte at tage de lavere stillinger i kancelliet. Under Christian I nød skriverembedet ikke særlig stor anseelse.⁶³ Dette var dog med tiden begyndt at blive attraktivt i og med at der nu fulgte titler og gode præbender med.⁶⁴

Af ovenstående ses det at borgerskabet var beskæftiget inden for en lang række professioner, bl.a. som landsbypræster, private skrivere eller som embedsmænd i statsforvaltningen. De synes dog som hovedregel, efter et besøg ved et universitet, at forfølge en karriere inden for gejstligheden.

Antagelsen om at de borgerlige skabte sig en professionel karriere som verdslige indenfor statsforvaltningen, lader sig desværre ikke bekræfte ud fra det sparsomme kildemateriale. Inden for lokaladministrationen findes der enkelte eksempler på verdslige, f.eks. Tile Petersen, men i centraladministrationen synes kansleren og skrivelserne hovedsageligt at have været gejstlige.

De borgerlige var dog i høj grad tilstede i centraladministrationen, specielt under Christian II ser vi denne tendens. Under Frederik I falder deres antal dog igen til fordel for adelen.

Konklusion

Denne opgave har haft til formål at belyse borgerskabets læse- og skrivekyndighed i senmiddelalderen såvel på et pragmatisk niveau som på et mere avanceret niveau der åbnede mulighed for en universitetsuddannelse, samt en karriere inden for statsforvaltningen.

Den pragmatiske læse- og skrivekyndighed kan der ikke herske tvivl om at borgerskabet beherskede allerede ved Christian I's tiltrædelse som konge i 1448. Læse- og skrivekyndighed på dette niveau gav købmandsstanden mulighed for at drive deres erhverv på effektiv vis og åbnede også mulighed for at de kunne deltage i den internationale kommissionshandel.

I denne periode finder vi også borgerskabet immatrikuleret på universiteterne, men da universitetsmatriklerne ikke tillader socialstatistiske studier, er det svært at sige noget præcist om i hvor stort omfang dette fænomen fandt sted. Sandsynligvis i langt større omfang end matriklerne giver belæg for. Med grundlæggelsen af Københavns Universitet i 1479 fik borgerskabet sandsynligvis bedre muligheder for en universitetsuddannelse i forhold til tidligere.

Efter et universitetsophold havde borgerskabet erhvervet sig kvalifikationer der rakte langt ud over den pragmatiske læse- og skrivekyndighed. Med disse kvalifikationer kunne borgerskabet vælge imellem en lang række karrieremuligheder. Nogle valgte uden tvivl at gå ind i købmandservivet, andre valgte at træde ind i gejstligheden eller var måske ligefrem allerede en del af denne. Også statsforvaltningen tiltrak borgerskabet. Her finder vi dem både i lokaladministrationen og i centraladministrationen ikke blot som skrivere, men også blandt de højere embedsmænd som f.eks. i kanslerembedet.

Opgavens tese, at der fra Christian I's tid og indtil reformationen skete et skred fra beherskelsen af pragmatisk læse- og skrivekyndighed til beherskelsen af et mere avanceret læse- og skriveniveau, synes, ud fra den foregående analyse, at kunne bekræftes. Dette skred i læse- og skrivekyndigheden skete på samme tid som statsforvaltningen, ikke mindst kancelliet, blev udvidet. Om dette skred så skete som en konsekvens af at der opstod nye karrieremuligheder i statsforvaltningen, eller om det øgede antal borgerlige i statsforvaltningen var en konsekvens af skredet i læse- og skrivekyndigheden, er svært at svare på. Sandsynligvis skete der først et skred, og siden er der sikkert også borgerlige der har valgt en universitetsuddannelse pga. mulighederne inden for statsforvaltningen. Årsags- og følgeanalyser er komplicerede at have med at gøre. Med hensyn til årsagerne til borgerskabets øgede søgning til universiteterne så kan vi ifølge Ellen Jørgensen ikke sige noget præcist om det. Hun kommer dog med nogle bud på hvorfor denne udvikling sker. Det kunne bl.a. være som et udslag af nyvakt religiøs sans og lyst til at træde i kirkens tjeneste, drift til kundskab, trang til at dygtiggøre sig til de mange hænder hverv eller håb om en god og magelig levevej.⁶⁵ Buddene er mange, men endegyldige konklusioner er det umuligt at komme med.

Med hensyn til spørgsmålet om borgerskabet i centraladministrationen tilhørte gejstligheden, eller om de var verdslige der ønskede en karriere som professionel embedsmand, så lader spørgsmålet sig kun delvist besvare. For kanslernes vedkommende kan der ikke herske tvivl om at disse stort set alle tilhørte gejstligheden. For kancelliets skrivere er det dog mere usikkert. Sandsynligvis tilhørte de stort set alle gejstligheden, men kilderne giver ikke noget vidnesbyrd om dette spørgsmål.

De borgerlige finder vi i stort tal under Christian II, men med Frederik I's tiltrædelse som konge skete der atter et fald i borgerskabets andel i kancelliet. Dette skyldes at adelen fik en øget magt, men også at de lavere stillinger i kancelliet nu var blevet attraktive for adelen i og med at der nu fulgte titler og gode præbender med. Dette fald i borgerskabets andel i centraladministrationen skal dog ikke ses som et udtryk for at borgerskabet nu permanent blev presset ud på adelens bekostning, snarere som et midlertidigt fænomen.

Dorthe Søborg Lund
Historie og Klassisk Filologi, AU
manus_nigra@yahoo.dk

Bibliografi

- Andersen, Emilie: »Malmø-købmanden Ditlev Enbeck og hans regnskabsbog«, København 1954
- Appel, Charlotte: »'Kunne læse udi Bøger Prent'. Om læsefærdighed og læsning i 1600-tallets landbosamfund« i *Bol og By 1995 bd.2*, p.18-49
- Appel, Charlotte: »Læsning og bogmarked i 1600-tallets Danmark«, København 2001
- Arup, Erik: Anmeldelse af Christensen, William: »Dansk Statsforvaltning i det 15. Aarhundrede« i *Historisk Tidsskrift 7. rk. bd.IV 1902-4*, p.529-58
- Bagge, Sverre: »Nordic Students at Foreign Universities until 1660« i *Scandinavian Journal of History bd.9 1984*, p.1-29
- Bricka, C. F.(red.): "Dansk Biografisk Lexikon bd.XII", København 1898
- Christensen, William: "Dansk statsforvaltning i det 15. århundrede", København (1903) 1974
- Christensen, William: »Repertorium Diplomaticum Regni Danici Mediaevalis 2. rk. bd.2«, København 1929 (repert.)
- Clanchy, M.T.: »From Memory to Written Record, England 1066-1307«, Oxford (1979) 2. ed. 1999
- Ellehøj, Svend: "Flensborgkøbmanden Tile Petersen" i *Ellehøj, Svend; Gissel, Svend og Vohn, Knud (red.): »Festskrift til Astrid Friis«*, København 1963, p.85-98
- Helk, Vello: »Danmark. Middelalderen« i *Jokipii, Mauno og Nummela, Ilkka (red.): »Ur nordisk kulturhistoria. Universitetsbesöken i utlandet före 1660: XVIII nordiska historikermötet i Jyväskylä 1981: Mötesrapport I«*, Jyväskylä 1981, p.27-32
- Hvidtfeldt, Johan: »Forvaltningspolitik under Christian den anden« i *Scandia bd.XII 1939*, p.223-41
- Hvidtfeldt, Johan: »Kanslere og kancelliembedsmænd under Frederik I« i *Fussing, Hans H. (red.): »Til Knud Fabricius 13. august 1945«*, København 1945, p.30-43
- Ingesman, Per: »Jep Jensens breve. Et borgerligt privatarkiv fra det 15. århundrede« i *Arkiv bd.12 1988-89*, p.38-61
- Jacobsen, Grethe: »Købstatsfinansier i begyndelsen af 1500-tallet. Lyder van Fredens kærnerregnskaber for Malmø 1517-20« i *Historisk Tidsskrift 14. rk. bd.VI 1985*, p.209-39

Jørgensen, Ellen: »Nogle Bemærkninger om danske Studerende ved Tysklands Universiteter i Middelalderen« i *Historisk Tidsskrift 8. rk. bd.VI 1915-17*, p.197-214

Jørgensen, Ellen: »Nordiske Studierejser i Middelalderen« i *Historisk Tidsskrift 8. rk. bd.V 1915*, p.331-82

Kornerup, Bjørn: »Ribe katedralskoles historie. Studier over 800 aars dansk skolehistorie. Bd.1 1145-1660«, København 1947

Kulturhistorisk Leksikon for Nordisk Middelalder bd.1ff, 1956ff

Ljungberg, Leif: »Lyder van Fredens kämnärsräkenskaper för Malmö 1517-20«, Malmö 1960

Mackeprang, M.: »Dansk købstadstyrelse. Fra Valdemar Sejr til Kristian IV«, København 1900

Olesen, Jens, E.: »Middelalderen til 1536: Fra rejsekongedømme til administrationscentrum« i *Jespersen, Leon og Petersen, E. Ladewig (red.): »Dansk forvaltningshistorie I. Stat, forvaltning, og samfund. Fra middelalderen til 1901«*, København 2000, p.4-48

Pinborg, Jan: »Danish Students 1450-1535 and the University of Copenhagen« i *Cahiers de l'institut du moyen-âge grec et latin 37 1981*, p.70-122

Poulsen, Bjørn: »Bondens penge. Studier i sønderjyske regnskaber 1400-1650«,

Ridder-Symoens, Hilde De: »A History of the University in Europe vol.1. Universities in the Middle Ages«, Cambridge 1992

Winge, Vibeke: "Hanseater og plattysk påvirkning af dansk sprog i senmiddelalderen" i *Ingesman, Per og Poulsen, Bjørn (red.): »Danmark og Europa i senmiddelalderen«*, Århus 2000, p.326-35

Bilag 1**Danskere immatrikuleret ved tyske universiteter 1451-1535 fordelt på stifter**

	Børglum	Viborg	Ribe	Århus	Jylland*	Slesvig	Odense	Roskilde	Lund	Uvis	I alt
1451-55	0	3	7	4	14	3	3	2	8	12	42
1456-60	1	3	12	7	25	8	15	19	9	31	107
1461-65	0	5	4	10	19	11	7	34	9	14	94
1466-70	2	7	19	8	37	26	18	39	8	27	155
1471-75	6	10	3	17	42	12	15	25	12	18	124
1476-80	2	4	3	3	17	17	16	23	11	16	100
1481-85	3	6	1	6	22	12	7	13	8	27	89
1486-90	3	11	7	14	35	16	15	12	11	28	117
1491-95	1	6	3	8	19	15	16	22	7	25	104
1496-1500	0	10	7	2	22	15	14	17	11	11	90
1501-05	1	6	10	16	35	30	14	14	7	37	137
1506-10	2	13	8	8	35	31	13	21	4	14	118
1511-15	2	6	11	17	44	30	14	13	7	20	128
1516-20	4	6	7	12	30	30	14	16	3	36	129
1521-25	1	0	5	3	9	9	9	10	5	10	52
1526-30	1	2	1	1	5	5	0	2	4	8	24
1531-35	0	3	4	2	9	2	1	8	4	14	38
I alt	29	101	112	138	419	272	191	290	128	48	1648

Kilde: Jan Pinborg: »Danish Students 1450-1536 and the University of Copenhagen« i *Cahiers de l'institut du moyen-âge grec et latin* 37 1981

*Kolonnen »Jylland« angiver ofte et højere antal af immatrikulerede end Børglum, Viborg, Ribe og Århus til sammen. Dette skyldes at matriklerne for Rostock ofte kun angiver Jylland som oprindelsessted. I alt-kolonnen er derfor en totalsum af Jylland, Slesvig, Odense, Roskilde, Lund samt uvisse.

Bilag 2**Fynske studerende ved Københavns Universitet 1479-1532**

1479-80	11	1506-10	24
1481-85	7	1511-15	14
1486-90	11	1516-20	16
1491-95	15	1521-25	19
1496-1500	8	1526-30	12
1501-05	8	1531-32	1
I alt			146

Kilde: Jan Pinborg: »Danish Students 1450-1536 and the University of Copenhagen« i *Cahiers de l'institut du moyen-âge grec et latin* 37 1981

Noter

¹Kulturhistorisk Leksikon for Nordisk Middelalder bd.2 »Borgare« p.138ff

²Jvf. Erik af Pommerns forordning af 1422. Mackeprang 1900 p.53f

³Jeg har her valgt at bruge latinske begreber da der på dansk ikke findes tilsvarende dækkende ord

⁴De følgende definitioner bygger på afsnittet om Literate and Illiterate p.224-52 i M. T. Clanchy 1999

⁵Appel 2001 p.75ff og Appel 1995 p.19ff

⁶De følgende udredninger vedrørende Jep Jensens privatarkiv bygger på Ingesman 1988-89 p.39f

⁷Repert.II, nr.3492

⁸Ingesman 1988-89 p.43

⁹Winge 2000 p.328f

¹⁰Winge 2000 p.331

¹¹Ingesman 1988-89 p.50ff

¹²Andersen 1954 p.26

¹³Andersen 1954 p.26

¹⁴Kæmneren vælges blandt en af byens rådmænd, og varetager byens finanser jvf. Kulturhistorisk Leksikon for Nordisk Middelalder bd.10 »kämnrær« p.66f

¹⁵Ljungberg 1960 p.9

¹⁶Jacobsen 1985 p.215

¹⁷Ljungberg 1960 p.7 og p.95

¹⁸Andersen 1954 p.9

¹⁹Kulturhistorisk Leksikon for Nordisk Middelalder bd.8 »kommissionshandel« p.668ff

²⁰Ridder-Symoens 1992 p.47ff og p.62ff

²¹Kornerup 1947 p.36 og Jørgensen 1915-17 p.209 note 2

²²Kornerup 1947 p.37

²³Kornerup 1947 p.38

²⁴Kornerup 1947 p.38

²⁵Kornerup 1947 p.38

²⁶Jørgensen 1915 p.337

²⁷Bagge 1984 p.6

²⁸Pinborg 1981 p.74

²⁹Pinborg 1981 p.74

³⁰Pinborg 1981 p.71

³¹Pinborg 1981 p.72f

³²Antallet af immatrikulerede for Jylland giver i mange tilfælde et højere tal end Børglum, Viborg, Ribe og Århus til sammen. Dette skyldes at matriklerne for Rostock ofte kun angiver Jylland som oprindelsessted. I alt-kolonnen skal derfor beregnes som en totalsum af Jylland, Slesvig, Odense, Roskilde, Lund samt uvisse. Pinborg 1981 p.90

³³Jørgensen 1915-17 p.204

³⁴Artes liberales-fakultetet underviste i de syv frie kunster. Disse var opdelt i to grupper, trivium bestående af grammatik, retorik samt logik og quadrivium, bestående af aritmetik, geometri, musik og astronomi. Før man kunne optages på et af de højere fakulteter jura, teologi eller medicin, skulle man have en magistergrad fra artes liberales fakultetet.

³⁵Jørgensen 1915-17 p.205f

³⁶Jørgensen 1915-17 p.211f

³⁷Jørgensen 1915-17 p.212 note 1

³⁸Helk 1981 p.31

³⁹Jørgensen 1915-17 p.207

⁴⁰Jørgensen 1915-17 p.205

⁴¹Pinborg 1981 p.95f

⁴²Pinborg nævner tallet 147. Dette stemmer dog ikke overens med tabellen hvor han fordeler antallet af immatrikulerede i femårs-perioder. For perioden 1479-1536 giver tallet kun 146 immatrikulerede. Pinborg 1981 p.95f

⁴³Odense stift dækkede i denne periode over Fyn inkl. det fynske øhav, Lolland, Falster samt Als

⁴⁴735-1.470 for at være helt præcis

⁴⁵Dette tal er beregnet på baggrund af tallet 147 som Jan Pinborg opgiver i sin artikel

⁴⁶Jørgensen 1915-17 p.209

⁴⁷Jørgensen 1915-17 p.209f og Helk 1981 p.30f

⁴⁸Ingesman 1988-89 p.48

⁴⁹Ellehøj 1963 p.85

⁵⁰Ellehøj 1963 p.91

⁵¹Hvidtfeldt 1939 p.233

⁵²Hvidtfeldt 1939 p.226

⁵³Olesen 2000 p.34 og Arup 1902-4 p.549f

⁵⁴Hvidtfeldt 1945 p.39f

⁵⁵Hvidtfeldt 1939 p.226

⁵⁶Hvidtfeldt 1939 p.226

⁵⁷Dansk Biografisk Lexikon bd.XII 1898 »Pedersen, Claus« p.618f

⁵⁸Christensen 1974 p.95f og p.688ff

⁵⁹Christensen 1974 p.93f

⁶⁰Christensen 1974 p.93f

⁶¹Hvidtfeldt 1945 p.39

⁶²Hvidtfeldt 1945 p.31f

⁶³Arup 1902-4 p.549

⁶⁴Arup 1902-4 p.552

⁶⁵Jørgensen 1915-17 p.211

DE MYSTISKE MYTER – FORSLAG TIL LÆSNINGER

af Chresteria Jakobsen

Myterne udgør en stor del af det antikke verdensbillede, og de er en oplagt kilde til beskrivelsen af de antikke kulturer. Men også i sammenhænge, som er præget af religiøs afvikling, indtager den mytologiske tankegang en fremtrædende plads, f.eks. hos Platon, særlig tydeligt i myten om Er.

For mig at se kommer man således, lige meget hvilket område af antikken, man beskæftiger sig med, ikke uden om dette aspekt af den antikke kultur. Livsnerven er religiøs, udtrykt som mytologi, og selv de retninger og skikkelser, der tager afstand fra religionen som verdensforklaring, er nødt til at forholde sig til den. Uden kendskab til det religiøse og mytologiske vil vi derfor aldrig forstå den antikke kultur i sin helhed. Ergo må man prøve at forstå, hvordan myter virker – studiet af mytologien, såvel som den dertil knyttede religiøse praksis, burde udgøre en central del af de klassiske studier.

Der er selvfølgelig mange bud på mytens natur og formål, og derfor vil mine mytelæsninger, som det er min plan fremover at »belemre« Agoras læsere med i hvert nummer, også kun være forslag. Som man kan se af mine referencer til en omdiskuteret forfatter som Erwin Neutsky-Wulff, udspringer disse tolkninger ikke nødvendigvis i accepterede akademiske kredse, men dét burde ikke være et kritikpunkt i sig selv.¹ For mig at se må prøvestenen være, om en tentativ tolkning giver mening – kriteriet må være succes. Det bliver så op til jer at dømme ... Spændende er det i hvert fald!

Det grundlæggende spørgsmål er selvfølgelig: Hvad er myter? Umiddelbart konfronteres vi fra mange kanter med den (inhærente) tankegang, at myter er historier til underholdning. De er sammen med eventyrene noget, vi underholder vore børn med – medmindre man selvfølgelig er religionshistoriker. De repræsenterer således for mange en barnlig (nogle ville måske ligefrem sige mere primitiv) tankegang.

Dette hænger nok sammen med, at børn umiddelbart synes at forstå disse fremstillinger – de indgår som en naturlig del af barnets univers, før det lærer, »hvordan verden hænger sammen«, dvs. de voksnes verden. Dette skel er typisk for vores tilgang til myterne, nemlig skellet mellem den associative tilgang (højre hjernehalvdel dominerer) og den logiske og rationelle (venstre hjernehalvdel). Vi kommer nemt til at læse myterne med al vores vante logik i rygsækken, hvilket hurtigt giver os problemer, fordi det er som »at hugge en hæl og klippe en tå« på materialet. Tilgangen passer ganske enkelt ikke, i hvert fald ikke, hvis vi er nysgerrige efter at forstå myternes univers og dets egne love.

Derfor forekommer myterne os ofte fremmede – de virker ulogiske, og den narrative røde tråd, vi er vant til i historier, kan være svær at få øje på. Den akausale handlemåde (det, vi med et misbrugt ord kalder »magi«), der for barnet, og det antikke menneske, ikke forekommer i strid med naturlovene, optræder her som et gennemgående træk. Tingene virker med andre ord på en associativ, frem for kausal måde.

Dette er for mig at se den første, og meget vigtige, ting at blive klar over, når man giver sig i kast med myter. Det er vigtigt at blive bevidst om, hvilke briller man så at sige har på under læsningen, og i dette tilfælde er de nødt til at være associative frem for logiske. Det betyder ikke, at

det mytologiske univers ikke er logisk i betydningen konsistent og sammenhængende, det er bare en anden form for logik end den, vi umiddelbart er vant til. Det kan virke som snyd at skulle læse associativt, dvs. f.eks. ved at lade sine associationer løbe frit under mytelæsningen, men prøv det! Det giver gode resultater.²

Man skal gå til myterne, ganske som man ville gå til et nyt sprog. Det første lange stykke tid går med at lære morfologi og en grundlæggende grammatik og syntaks. For myterne *er* et sprog – de er det sprog, der formidler rationalet i den religiøse praksis, dvs. ritualer sat på sproglig formel.³ Rite og myte er således to sider af samme teknik, nemlig den teknik, der for det religiøse menneske holder verden i gang. De to fænomener er hhv. kultens praktiske og verbale udtryk.

Ifølge denne tankegang er verden ikke blot noget, der er »derude«, uafhængigt af mennesket, men dens eksistens afhænger ligefrem af mennesket. Verdens cyklus er et hjul, der hele tiden må hjælpes til at dreje videre. Solen står ikke op, hvis ikke brahmanen ofrer i templet, som der står i Upanishaderne. Denne tankegang er typisk for det religiøse menneske, der ser verden som frugten af samspillet mellem det selv og guden/guderne. De kommer på denne måde til at repræsentere den bagved verden stående dynamik, vandet, der løber igennem hjulet i vandmøllen og får det til at dreje rundt. De er verdens kraft, der skal ledes rigtigt igennem maskineriet.

For os at se er det en meget fremmed tankegang. At mennesket skulle have noget at sige i skabelsen af verden, lyder absurd, men det er ikke desto mindre kernen i den religiøse tankegang, og hvis man tænker efter, lyder det måske alligevel ikke så tosset. Man kan også spørge på en anden måde: Hvorfor stille *så* meget på benene, templer, pyramider, enorme ofre osv., hvis det bare var for »overtroens« skyld – dét ville da være absurd!

Moderne biologi og neurologi er faktisk nået til lignende resultater: verden som en aktiv forlængelse af den biologiske organismes behov og som en neurologisk projektion. Tænk også på konsekvenserne af den moderne kvantefysik. Så mere fremmed er tankegangen dog ikke, den er i sin moderne udgave blot ikke nået ud til »lægmand« endnu. Men som humanister kan vi faktisk lære en del af naturvidenskaben, fordi de erkendelsesteoretiske konsekvenser af dens resultater også påvirker vores felt.⁴ Det er beklageligt, at der er så vandtætte skodder mellem fakulteterne.

Religion som teknik er således et andet vigtigt skridt i forståelsen af myternes rationale, teknik på samme måde som f.eks. at tænde for komfuret eller opføre en bygning. Man er nødt til at glemme betegnelsen »symboler«, i hvert fald hvis der med »symbolsk« menes uegentlig/billedlig/overført. Teknik er noget konkret, og det er teknikken formidlet i myterne også.

Derfor handler mange af myterne om de samme grundlæggende problematikker. Det kan man se ved, at mange motiver jo går igen på tværs af de forskellige mytekredse, både som rene, letgenkendelige elementer og i varieret form. Disse temaer kan siges at være byggestenene i det mytologiske sprog, og hvis man kan blive bekendt med dem, skal sproget nok lukke sig op for én.

Det er sådanne temaer, jeg vil søge at beskrive fra og med dette nummer af *Agora*. Ligesom i indlæringen af (andre) sprog fører genkendelsen af ét element hurtigt til en forståelse for større sammenhænge, og efterhånden lærer man at overskue helheder. Lige meget, om ens hovedinteresse er selve sproget eller den materielle kultur, er denne sprogbase vigtig. Sproget er nøglen til kulturen, og dette gælder som antydnet ovenfor ikke mindst det mytologiske sprog.

Et af de mest almindelige træk ved den antikke religiøse tankegang er, at dødelige og udødelige har omgang, og at der kommer børn ud af foreningen. Tænk f.eks. på Hesiods kvindekataoig (*Ehoiai*), hvis emne netop er disse *aristai*, kvinder, der har fået børn med guder. De græske heroer, centrale skikkelser i den græske kult, er indbegrebet af denne forening – de er halvguder, *hemitheoi*, og medierer derfor mellem gudernes og menneskenes verden.

Enhver borger med respekt for sin familie sørgede derfor for at have mindst én guddom i sit stamtræ. Et tydeligt eksempel herpå er Augustus' fantastiske iscenesættelse af sig selv, sin familie og principatet. Men samme tendens findes også i de øvrige samfundslag. Guders og menneskers samkvem er altså en vigtig faktor i den religiøse og mytologiske tankegang, et billede (men ikke symbol!) på, at verden aktivt skal frembringes.

Omgangen med dødelige anses dog af guderne for mindre fin – det er hårdt at skulle have med nogen at gøre, som er under én i hierarkiet. Nedstigning (eller opstigning, hvis man er en ktonisk guddom) gør altid ondt, fordi den er en begrænsning – det guddommelige presses jo, når det nedstiger, ind i en mere fysisk fremtrædelsesform.

I *Den Homeriske Aphroditehymne* får gudinden sin egen kraft at smage, da Zeus, efter at guder og gudinder af Kærligheden er blevet tvunget i armene på dødelige, lader hende selv forelske sig i Anchises. Det er hun ikke så glad for, især ikke da hun bliver gravid og således, som om skammen ikke i forvejen var stor nok, også må bære en dødeligs barn »under bæltet«. Barnet er Aineias, hvis skæbne det er at redde kimen til en ny kultur ud af det brændende Troja.

Men når man læser de antikke myter, er det ikke nok blot på papiret at være afkom af en dødelig og en udødelig. Der knyttes ofte til en sådan figur andre typiske træk, som skal indikere, at vi har med en guddommelig eller halvguddommelig karakter at gøre, for det er selvfølgelig vigtigt at kunne kende en gud. Dét er emnet for mit myteindslag i dette nummer af Agora.

At kende en gud

Når guderne rejser i menneskenes verden, sker det ofte i menneskeskikkelse. Mytologien opviser flere eksempler på, at dødelige simpelt hen ikke kan tåle at se dem i deres utilslørede form. F.eks. brændes Dionysos' mor Semele til aske ved synet af sin elsker Zeus. Det er dog vigtigt, at man stadig, på trods af deres menneskeskikkelse, kan genkende dem som de guddommelige væsner, de er, og derfor skal der i myterne være noget ved deres fysiske fremtoning, der afslører dette.

På vore egne breddegrader kender vi elverpigerne, der er hule i ryggen. Dermed er angivet, at de ikke er helt menneskelige, for deres menneskelige form er ikke fuldstændig. Menneskeskikkelsen er snarere en slags forklædning, de viser sig for menneskene i, og derfor kan man se, at det er en forklædning. Andre mere drastiske kendetegn er blindhed og kastration, som jeg vil behandle som særskilte temaer i senere numre, fordi dybden i netop disse temaer er betragtelig.

En oplagt deformitet er, at der er noget galt med fødderne. Guder flyver, eller er i hvert fald ikke som menneskene tvunget til at bevæge sig ved jordoverfladen. Tænk på Hermes' bevingede sandaler, der er et tydeligt bevis på antikkens forsøg på at vise forskellen på en dødeligs og udødeligs udstyr. Det, der kendetegner et menneske, er således, at det har jordkontakt – dets eksistens er kendetegnet ved, at det har fødderne på jorden. Den antikke tankegang er derfor, at et væsen, der har problemer med dette, ikke kan være helt af denne verden.

I en figur som Ødipus (Oidipous) ligger dette træk gemt i navnet, der betyder »manden med opsvulmede fødder«. Den narrative forklaring er, at hans fødder som spæd er blevet sammensurret og gennemboret, og resultatet bliver indikationen af hans guddommelige status. Desuden sættes han ud, et træk, jeg behandler nedenfor. Her er den narrative forklaring, at han af et orakel er blevet udråbt som sin faders morder.

Dette forhold mellem narrative og kernemytologiske elementer skal man lige lære at gennemskue. Selv om myter ikke er »gode historier«, men ritualer på remse, er der dog et krav om en vis narrativ sammenhæng. Ellers ville myten jo slet ikke hænge sammen handlingsmæssigt.

Blot er det vigtigt at gøre sig klart, at det overordnede hensyn ikke, som i den moderne roman, er til den narrative røde tråd, men til de mytologiske elementer.

En myte, der viser, at denne deformitet også kan optræde som en afvigelse i f.eks. påklædningen, er myten om Iason og hans tronbestigelse. Som spæd har han været i fare for at blive dræbt af sin faders usurpator Pelias, men reddes ved, at hans mor lader folk tro, at barnet er dødfødt. Han sættes ud på Pelion-bjerget, hvor han opfostres af kentauren Cheiron. Pelias advares dernæst af et orakel imod manden med kun én sandal, nemlig den guddommelige Iason, der vender tilbage for at kræve sin ret til landets trone.

Igen træder de narrative mekanismer i værk for at forklare, hvordan den unge mand kan komme i en situation, hvor han faktisk kun bærer en enkelt sandal. Han mister ved Heras mellemkomst den anden i en flods strømmende vand. Men det narrative forklarer os ikke, hvorfor en mand med netop én sandal skulle være så farlig for Pelias. Svaret er ikke kun, at det er Iason, men også at Iason er guddommelig. Dette kan læses ud af sandal-motivet, som jo er ganske logisk, når man først har fået forklaringen og dermed forstået den antikke tankegang. Det er et godt eksempel på myte-logik.

Væsners guddommelighed kan også angives gennem de omstændigheder, hvorunder de er opvokset. Ofte sættes de ligefrem ud som spæde, et træk, der skal angive den spatiale afstand mellem gudernes og menneskenes verden, deres væsen repræsenterer. Ganske vist fødes de til denne verden som børn, men for at angive, at de faktisk stammer fra den anden verden, gudernes verden, må de føres væk, så de kan få mulighed for at komme rejsende tilbage til deres hjemby, ganske som en fremmed, der kommer fra et andet land. Her er der blot tale om at komme fra den anden verden, men denne blev i antikken ofte ligestillet med et fjernt land.

Opfostringen hos overnaturlige væsner, nymfer eller kentaurer, især Cheiron, ledsager ofte denne udsættelse. Dette sker for mange helte, ud over de allerede nævnte f.eks. også Achilles, Aineias og Paris. Enten placeres barnet direkte i disse væsners varetægt, eller de finder det udsatte spædbarn og tager det til sig. Den bagvedliggende tanke er i begge tilfælde, at guddommelige børn kræver guddommeligt selskab. Endvidere er det nærmest, som om de opfostres i en anden verden end menneskenes, hvilket betoner deres tilhørsforhold til det hinsidige.

En for mange mytologier typisk variant af udsættelsestemaet er udsættelsen på havet i en kiste eller andet »fartøj«. Bedst kendt er måske Perseus, der udsættes sammen med sin mor Danaë, hvorefter de skyller i land på en fremmed kyst. Faktisk har vi også overleveret en Ødipus-version, hvor dette sker.⁵ Fra vores egen bibelske mytologi kender vi Moses i sivkurven, og fra den nordiske sagnet om kong Skjold. Hos ægypterne flyder Osiris' mumiekiste tilsvarende på Nilen.

Havet er det element, der adskiller menneskenes verden fra gudernes, og rejsen over havet er derfor et kraftigt billede på det guddommelige væsen, der ankommer til menneskenes verden. I myten om Ceyx & Alkyone, som jeg har behandlet i den omtalte artikel i *AIGIS*, spiller dette element en fremtrædende rolle.

Som et sidste eksempel på guddommelighed skal nævnes det typiske tvillingepar. Fra græsk mytologi kender vi f.eks. Helena & Klytaimnestra og Kastor & Pollux. Sådanne par er altid sammensat, således at kun et af børnene er udødelig. Den anden må tåle dødeligheden. Tankegangen er den, at der ved en tvillingefødsel har været to fædre på spil, hvoraf den ene ikke er af denne verden. For når en kvinde er gravid, er hun jo ikke modtagelig for en ny befrugtning. Når det alligevel sker, og hun føder tvillinger, må en gud have været på spil, for kun en gud kan gøre en gravid kvinde gravid med endnu et barn. Dette barn bliver således guddommeligt, mens det første er dødeligt.

Hvis en kvinde altså føder ét barn, er det normalt, eller – sagt på en anden måde – man kan ikke ud fra fødslen være sikker på barnets guddommelighed. Men to børn angiver, at det enes far er guddommelig.⁶ Beslægtet hermed er goldhedsmotivet. Hvis kvinden er gold eller føder barnet i en høj alder, er det tegn på, at noget guddommeligt har været på spil i forbindelse med undfangelsen. Dette motiv er måske ikke så fremherskende i den antikke mytologi, men i den semitiske kultur og de senere europæiske folkeeventyr bliver det et gennemgående træk.

Jeg håber, at det med denne meget overfladiske præsentation af et omfattende tema i det mindste er blevet klart, at det kan betale sig at se bestemte temaer efter i sømmene i sin mytelæsning. Pludselig kan man se sammenhænge på tværs af de enkelte myter, og så begynder hele det mytologiske sprogkompleks at åbne sig for én. For mig at se, er det disse temaer, der er nøglerne. Det bliver endvidere tydeligt, at myterne er så meget mere end blot underholdende historier. De giver mening som det, de er, opskriften på ritualer, der skal sikre, at verden består.

God mytejagt!

Chresteria Jakobsen
Klassisk Filologi
chresteria@chresteria.dk

Noter

¹ Hans faglitterære hovedværk *Det Overnaturlige* udkommer til foråret på Borgens Forlag, og der vil man kunne forfølge de temaer, jeg her præsenterer, i nærmere detalje.

² Jeg har i min artikel »Metamorfosen som religiøs oplevelse – Ovids Metamorfoser og det mytologiske sprog« i *AIGIS* 3.2 forsøgt at give et eksempel på en sådan læsning af en enkelt myte. På min hjemmeside (www.chresteria.dk) præsenterer jeg flere indgangsvinkler til og tolkninger af myter og eventyr.

³ Jeg lægger mig op ad den retning i forskningen, der anskuer myten som kultens verbale udtryk, dvs. opfatter myte og kult som tæt sammenknyttede størrelser, to sider af det samme fænomen (*legomena* og *dromena*). Tilgangen repræsenteres f.eks. af den danske skole med forskere som Grønbech og hans efterfølgere og Cambridgeskolen (The Myth and Ritual School).

⁴ Jf. f.eks. H. Maturana & F. Varela: *Kundskabens Træ – den menneskelige erkendelses biologiske rødder*, Århus 1987 og W. Heisenberg: »Sprache und Wirklichkeit in der modernen Physik« på adressen <http://www.mauthner-gesellschaft.de/mauthner/tex/heis2.html>.

⁵ Hyginus: *Fabulae*, nr. 66

⁶ For yderligere detaljer og et eksempel fra den semitiske mytologi, cf. Erwin Neutsky-Wulff: *For længe siden*, Kbh. 2000, p. 80.

“Aspects of Ancient Greek Cult”
9-10 January 2004

Centre for the Study of Antiquity and the Department of Classical Archaeology
University of Aarhus, Denmark

The *Centre for the Study of Antiquity* and the *Department of Classical Archaeology*, University of Aarhus, Denmark, have the pleasure of inviting you to the conference **“Aspects of Ancient Greek Cult,” 9-10 January 2004.**

Different aspects of ancient Greek cult will be investigated at this conference: The concept of cult in the study of religion and archaeology, the use of music in rituals, the cult of poets and the cult in Hecatomnid Caria, the basket on the votive reliefs and on vase paintings, rituals surrounding pagan incubation and different aspect of the Asklepios cult in Athens will be treated.

There will be served lunch at 11.45 and dinner at 19.00. Please write/e-mail before 2 January 2004 if you want lunch and/or dinner. Lunch costs: Kr. 80,00 and Dinner costs: Kr. 150,00.

The coffee for the conference is sponsored by *Café RisRas* and the wine for the reception is kindly sponsored by *Den Blå Port: Viticole*.

The conference will take place in the Lecture Hall, Department of Classical Archaeology, Ndr. Ringgade, Building 415, 407.

All interested participants, please write to:

Stine Toft or Jesper Jensen, Department of Classical Archaeology, University of Aarhus, Ndr. Ringgade, Bygn. 414, 8000 Århus C, Denmark.

E-mail: klajj@hum.au.dk or call: +45 8942 2064.

Best Regards

Jesper Jensen
Department of Classical Archaeology,
University of Aarhus, Denmark

**“Aspects of Ancient Greek Cult”
9-10 January 2004**

Programme

Centre for the Study of Antiquity and the Department of Classical Archaeology
University of Aarhus, Denmark

Friday 9 January

- 9.00-10.00 Registration and coffee
- 10.00-10.15 *Welcome* by Professor Niels Hannestad and Jesper Jensen
Dept of Classical Archaeology, University of Aarhus
- 10.15-11.00 *Concept of Cult in the Study of Religion and Archaeology* by Lisbeth Bredholt
Christensen
Dept of the Study of Religion, University of Aarhus
- 11.00-11.45 *The Heroization of Poets in Early Greek Cult and Art* by Peter Schultz
American School of Classical Studies, Athens
- 11.45-13.15 Lunch
- 13.15-14.00 *Plague, Politics, and the Peloponnesian War: The Arrival of Asklepios in Athens
in 420/19 BC* by Bronwen Wickkiser
Dept of Classics, University of Texas at Austin, USA
- 14.00-14.45 *The Altar and the Peribolos of the Asklepieion at the South Slope of Acropolis of
Athens* by Michael Lefantzis
The Greek Ministry of Culture. The Committee for the Conservation and
Restoration of the Odeion of Herodes Atticus and the Stoa of Eumenes at the
South Slope of Acropolis, Athens
- 14.45-15.00 Coffee
- 15.00-15.45 *The Rituals surrounding Pagan Incubation* by Hedvig von Ehrenheim
Dept of Classical Archaeology and Ancient History, University of Stockholm
- 15.45-16.30 *The Athenian Asklepieion at the South Slope of Akropolis: the Architectural
Heritage from Epidauros* by Jesper Jensen
Dept of Classical Archaeology, University of Aarhus
- 19.00 Dinner

Saturday 10 January

- 10.15-11.00 *Basket Case: Imagery on Classical Athenian Votive Reliefs* by Richard Hamilton
Dept of Greek, Latin and Classical Studies, Bryn Mawr College, USA
- 11.00-11.45 *Mausollus, the Mausoleum and Cult in Hecatomnid Caria - towards a new reconstruction* by Dorothy King
London
- 11.45-13.15 Lunch
- 13.15-14.00 *Music as Cult and Culture* by Tore Tvarnø Lind
Department of Musicology, University of Copenhagen
- 14.00-14.45 *Choral Lyrics in Archaic and Classical Greece* by George Hinge
The Danish National Research Foundation's Center for Black Sea Studies,
University of Aarhus
- 14.45-15.00 *Conclusion*
- 15.00 Reception in the Museum of Ancient Art, University of Aarhus

Saturday 10 January

- 10.15-11.00 *Basket Case: Imagery on Classical Athenian Votive Reliefs* by Richard Hamilton
Dept of Greek, Latin and Classical Studies, Bryn Mawr College, USA
- 11.00-11.45 *Mausollus, the Mausoleum and Cult in Hecatomnid Caria - towards a new reconstruction* by Dorothy King
London
- 11.45-13.15 Lunch
- 13.15-14.00 *Music as Cult and Culture* by Tore Tvarnø Lind
Department of Musicology, University of Copenhagen
- 14.00-14.45 *Choral Lyrics in Archaic and Classical Greece* by George Hinge
The Danish National Research Foundation's Center for Black Sea Studies,
University of Aarhus
- 14.45-15.00 *Conclusion*
- 15.00 Reception in the Museum of Ancient Art, University of Aarhus

Lunch and/or dinner “Aspects of Ancient Greek Cult,” 9-10 January 2004

Name _____

Address _____

Depart _____

E-mail _____

Lunch (09.01) Dinner (09.01) Lunch (10.01)

Please send this tag to Stine Toft or Jesper Jensen, Department of Classical Archaeology, University of Aarhus, Ndr. Ringgade, Bygn. 414, 8000 Århus C, Denmark.

E-mail: klajj@hum.au.dk or call: +45 8942 2064.

Lunch and/or dinner “Aspects of Ancient Greek Cult,” 9-10 January 2004

Name _____

Address _____

Depart _____

E-mail _____

Lunch (09.01) Dinner (09.01) Lunch (10.01)

Please send this tag to Stine Toft or Jesper Jensen, Department of Classical Archaeology, University of Aarhus, Ndr. Ringgade, Bygn. 414, 8000 Århus C, Denmark.

E-mail: klajj@hum.au.dk or call: +45 8942 2064.

Lunch and/or dinner “Aspects of Ancient Greek Cult,” 9-10 January 2004

Name _____

Address _____

Depart _____

E-mail _____

Lunch (09.01) Dinner (09.01) Lunch (10.01)

Please send this tag to Stine Toft or Jesper Jensen, Department of Classical Archaeology, University of Aarhus, Ndr. Ringgade, Bygn. 414, 8000 Århus C, Denmark.

E-mail: klajj@hum.au.dk or call: +45 8942 2064.

FRA MYTHOS TIL LOGOS: 3. DEL OM RACEFORDOMME OG BERNALS *BLACK ATHENA*

Fortsættelse fra forrige nummer

af Giuseppe Torresin

Originalitetskriterium angående overgangen fra mythos til logos

Lad så alt den snak om disse mystiske egenskaber, hvori et folks originalitet og genialitet skulle bestå, falde og forsvinde. Væk især med den fordom at der er nogle folk, der ikke kan være originale. Men når denne rengøring er gjort grundigt og effektivt, hvad skal vi så sige om den proces som den græske kultur gennemgår i løbet af det 6. og 5. årh., og som skaber filosofi og medicin, altså den proces som man lidt skematisk plejer at kalde »fra mythos til logos«? Jeg tror man skal sige, at denne proces er original i den konkrete betydning at ingen anden kultur har gennemført den af sig selv, men hvis og når en anden kultur har gennemført den, er inspirationen og det færdige produkt blevet hentet fra grækerne. Skjuler europæisk arrogance sig ikke bag denne vurdering?

Den første formulering af fra-mythos til-logos-problematikken skyldes J.J. Brucker, (*Historia critica*), (1742-44), en af de første filosofihistorikere, der har forsynet Diderot med materialer og ideer: Filosofien begynder med Førsokratikerne, men den lovende begyndelse blev formørket af Platon, der genindførte allegorien.¹ I denne formulering kommer oplysningstidens perspektiv og den nye naturvidenskabs tilknytning til den græske naturfilosofi gennem Renæssancen klart til syne. I dag da økologiske katastrofer og økonomisk krise sætter et spørgsmålstegn ved velsignelsen af en naturvidenskab der blindt arbejder for den industrielle teknik, er grækernes indsats i begyndelsen af denne udvikling ikke af alle blevet hilst som en gave til menneskeheden. Men erkendelsen af deres originale indsats, gavnlig eller skadelig, forbliver dog ubestridt hos disse kritikere af nutiden. Anderledes er det med utallige andre europæere, der føler sig skyldige i tidligere tiders koloniale misgerninger og i den imperialistiske tankegang som skulle retfærdiggøre dem. Den europæiske dårlige samvittighed nærer en mistanke om, at arrogance skjuler sig overalt hvor man laver de nødvendige distinktioner mellem hvad vi forstår med filosofi, med medicin, med videnskab o.s.v., og hvad andre kulturer har forstået og misforstået under disse og lignende navne. Denne tankemåde afviser altså den traditionelle vurdering af grækernes overgang fra mythos til logos af principielle og så at sige moralske grunde og med de forskellige argumenter. Snart nægter man, at der kun eksisterer én sandhed og én videnskab og mener at ved siden af den vestlige er der plads for flere ligeberettigede videnskabstraditioner, snart priser man andre kulturers foregangsrolle i den videnskabelige udvikling. I det sidstnævnte argument er den dårlige europæiske samvittighed støttet af mange forskere, der priser det høje niveau af babylonsk, ægyptisk, indisk eller kinesisk filosofi og/eller videnskab. Denne forskning har i høj grad bidraget til at vise hvor mange ansatser til en bevægelse i retning videnskab der har været i verdenshistorien. I den positivistisk orienterede forskning, som stirrede på enkelte løsrevne »opdagelser og resultater«, har det været naturligt at nogle specialister har erklæret, at den græske indsats har været foregrebet af det folks videnskab, som de var specialister i. Men processen fra mythos til logos hos disse folk, hvor blomstrende den end må have været, er dog i alle tilfælde senere gået i stå, og vi må erkende, at alle folk i moderne tider kobler sig ind på den videnskab, som har sin oprindelse i og har fået sin afgørende udformning

i Grækenland. Også de græske erobringer i det 6.-4. årh. har flere gange været oversvømmet af irrationelle bølger eller ramt af sociale kriser og truet med udslettelse og glemsel. Men teksterne der stammer fra overgangstiden fra en mytisk tankegang til filosofien og videnskaben, eksisterer dog: de taler et klart sprog i sig selv, uanset den videreudvikling, som først hellenismen og senere renæssancen og nutiden har været i stand til at føje til dem. Dokumenter af den slags, der viser videnskaben i sin opståen og bevidstheden om den vej man forlader og om den vej man begynder at gå på, er ikke blevet offentliggjort af forskere, der dog priser babylonsk eller kinesisk videnskab. og derfor må man fortsat mene, at processen fra mythos til logos hos grækerne, for nu at bruge denne formel igen, er original. Her står vi foran en håndgribelig og dokumenteret form for originalitet, som intet har at gøre med eurocentrisk kortsyn.

Bernal nægter ikke den »revolutionære« karakter af overgangen i det 6.-5. årh., men påstår at den græske overgang »i grunden skylder de religiøse, filosofiske og *videnskabelige* (Bernals kursivering) ægyptiske og levantine traditioner meget«(B.II, s.37). Eftersom alt dette ifølge ham er sket ved tilstedeværelsen i Grækenland af ægyptiske og fønikiske magter tusind år før, og Grækerne i 6.-5. årh. ikke havde skrifter fra disse fjerne tider som de kunne læse, så må Bernal tænke at det skyldes blod og ascendens at denne arv lever fra den ene generation til en anden. Noget er at være opmærksom på kontakterne mellem folkene omkring Middelhavet, noget andet endog at overdrive disse kontakter omfang og betydning, men Bernals måde at se på den græske historie er i grunden en rehabilitering af racekriteriet, for så vidt den bevidste bearbejdelse af traditionerne bliver erklæret sekundær i forhold til et folks ubevidste faste egenskaber. Hvilken forskel er der mellem denne ide og den halvracistiske påstand om en »græsk genialitet«? Bernal modsiger for resten sig selv når han både vil kalde overgangen »revolutionær« og understreger kontinuiteten fra traditionerne.²

Eftersom han regner med en Pax Aegyptiaca fra 1470 til 1220, så er han nødt til at spørge sig selv om de livlige kontakter i denne tid kunne forklare de forbindelser han finder i sproget, institutionerne og religionen mellem vest-semitisk og ægyptisk kultur på den ene og græsk på den anden side uden at skulle tænke på kolonier eller militære erobringer (B.II, s. 56 f.). Bernal mener dog at disse forbindelser ikke kan stamme fra senmykensk tid, hvor de ægyptiske ord allerede var indgroet i det græske sprog, men nødvendigvis fra før: den »fundamentale« indflydelse skete i det 3. årtusind og måske endnu tidligere. Her er han fange af sin elskede stive antikke model: han er mindre interesseret i definition og klarlæggelse af kontakterne end i at holde fast ved Herodots fortolkning af nogle myter og hans egen genfortolkning. Og igen finder vi hos ham den samme fordom som vi bebrejder de første indoeuropæister for: de troede at jo længere tilbage man kunne projicere et kulturtræk, desto vigtigere var dette for at karakterisere et folks kulturudvikling i sin helhed (netop indtil de samtidige germanere). Bernal mener i grunden det samme.

Han mener også at den græske politiske situation i det 9.-8. årh. (= 8.- 7. i den normalt accepterede kronologi): polis-staten, slaveriet, og borgerrettigheder, fulgte fønikiske eksempler, men i disse kontakter er han øjensynligt mindre interesseret, og erklærer at de ikke hører til hans projekt! (B.II, s. 61)

Om debatten i Amerika indtil *Black Athena Volume II. The Archaeological and Documentary Evidence*. 1991.

I andet bind svarer Bernal ikke eksplicit på de indvendinger som blev rejst mod hans rekonstruktion af de klassiske studiers historie i det 1. bind. I forhold til de fleste forskeres totale afvisning af de

i det første bind fremsatte hypoteser om Ægyptisk-Hyksisk- Phønisk dominans i det Ægæiske område, havde disse indvendinger mod hans beskrivelse af klassisk filologis historie også været få. Var dette endnu en bekræftelse af det faktum at der blandt filologerne endnu i dag hersker en vis mangel på interesse for mere generelle problemer og en farlig kærlighed for det afgrænsede problem hvor de er specialister? Eller skyldtes det et utilstrækkeligt kendskab til sit fags historie hos de fleste der ikke vovede at åbne munden over for Bernal's frække lærdomsfremvisning? Jeg foretrækker at tro på denne anden mulighed, fordi indvendinger mod Bernal's påstand om en konstituerende racisme i selve filologiens oprindelse og funktion især er kommet fra de filologer i Europa der gerne blander studiet af det konkrete filologiske problem med studiet af problemets historie. Bernal havde benyttet, dog ikke altid korrekt³, mange bøger som er frugt af disse filologers undersøgelser, fordi disse forskere netop afdækker de mange forudsætninger, bl.a. fordomme, som altid er impliceret i historiografien. Nu skabte *Black Athenas* offentliggørelse en intern splittelse i nogle af disse forskeres hjerte, tror jeg. De var og er ofte venstreorienterede, og de følte sig forpligtet til at holde den sympati som de havde for Bernal's intentioner, adskilt fra deres afstandtagen fra hans vovede påstande. Det skete også at det brede publikum tog parti for intentionerne, uanset de sagkyndiges afvisning eller tavse forlegenhed. Det er fx bemærkelsesværdigt at notere at den italienske oversættelse af Bernal's bog ikke straks blev udgivet af de traditionelle venstreorienterede forlag, men relativt sent af et mindre. Før jeg kommer til at blande mine med disse indvendinger, skal jeg dog redegøre for debatten i Amerika.

I Amerika organiserede The American Philological Association et diskussionsforum i 1989 og offentliggjorde resultaterne i et særligt hæfte af *Arethusa* 1989: »The Challenge of *Black Athena*: The Classicists' Responce.«. Også her var de fleste deltagere mere interesserede i etymologier og arkæologiske data end i filologiens historie, men der var dog to historikere som talte, og hvem Bernal svarede.

Den første, Tamara Green, bemærkede med rette den bogstavelige måde på hvilken Bernal læser antikke historikere og dokumenter for at konstruere et historisk forløb af rene begivenheder (om dette mere senere), men hun stiller denne ifølge hende naive opfattelse op mod en ekstremistisk opfattelse efter hvilken historien kun er et symbolsk net af myter med sociale funktioner. Hverken i hendes indlæg eller i Bernal's svar kommer problemet derfor frem om den kritiske metode med hvilke historikere og filologer i århundrederne efter Renæssancen har læst de antikke forfattere og dokumenter. Tamara Green kan kun bevise at grækernes syn på deres forhold til orienten i tidernes løb har været meget mere varieret end Bernal påstår, når han taler om en ensartet »antik model«. Om Bernal har ret, når han taler om en lige så ensartet »arisk model«, tager hun ikke stilling til.

Den anden historiker i debatten var Frank M. Turner, en amerikansk forsker i det Victorianske England (*The Greek Heritage in Victorian Britain*. Yale Univ. Press 1981), en bog benyttet af Bernal. Men Turner erklærer sin afstandtagen allerede i titlen af sit indlæg (*A Dissent*). Turner er en der kender idehistorien og de klassiske studiers funktion i England, desværre er han ikke selv engageret i de problemer der var objekt for disse studier. Han hører altså ikke til den filologiske forskningsretning jeg omtalte før. Støttende sig udelukkende på amerikanske erfaringer, tror jeg, beklager han den ringe interesse som forskerne viser deres fags historie. Turners hovedindvending er at Bernal generaliserer ud fra et indirekte kendskab til de historiografiske og litterære tekster, og at der i 19. årh.' s England var andre og vigtigere motiver til at forlade den antikke model end den raciale⁴, som Bernal beskriver som eneherkende. Det var interessen for demokratiet og for den demokratiske politik, det var viljen til at være fri for den bibelske version af menneskehedens oprindelse og andre endnu. I sit svar til Turner forsvarede Bernal sig ved at sige at hvis han

generaliserer, så er Turner og de andre kritikere for meget bundet til enkeltheder. Der vil altid være en vanskelig balance mellem de to ekstremer. Men denne uundgåelige generalisering er altså hans bogs budskab. Men alt er afhængigt af hvad man generaliserer, synes jeg, Bernal har villet sætte hele den filologiske diskussion under ét eneste synspunkt, det racistiske, og har udelukket alle de andre virkeligt eksisterende synspunkter. Det er denne falske art generaliseringer der er forkert, ikke alle former for generalisering. For at forsvare sin måde at generalisere på skal Bernal (s.28) omvende det velkendte kriterium: vi plejer at sige at noget - en ide eller en fordom - ligger »i luften«, når der er så mange dokumenter derom at det er overflødigt at citere det ene eller det andet, men han påstår at en racistisk fordom kan »ligge i luften« i England i 1830erne, netop fordi vi ikke finder belæg for den.

På den anden side finder jeg Turners indlæg særlig interessant, fordi det viser svagheden i rekonstruktionen af en videnskabs historie, når man ikke samtidigt engagerer sig i de problemer som er genstand for denne videnskab. Med denne afgrænsning kan man berige det historiske billede med mange vigtige pointer, men man kan ikke ramme den dynamik der får forskningen til at ændre sig og gå videre.

En digression: var de gamle ægyptere negre? De afroamerikanske studenters (hvor manges?) reaktion

I det samme amerikanske forum, offentliggjort af *Arethusa*, er der også Frank Snowdens indlæg. Snowden er forfatter til to meget vigtige bøger om racismen i oldtiden og om negrene i oldtiden (*Before Color Prejudice: The Ancient View of Blacks*, 1983; *Blacks in Antiquity: Ethiopians in the Greco-Roman Experience*, 1970). Snowden beviser hvor falsk Bernal's fortolkning af et enkelt sted hos Herodot er (II,104), hvor han taler om ligheden mellem kolcherne og ægypterne. Bernal bruger dette misfortolkede sted til at erklære de gamle ægyptere for negre, men Snowden viser at Herodot, som de andre antikke forfattere, skelner skarpt mellem negrene (Aithiopes) og befolkninger der er mere sorte i ansigtet end andre (fx araberne, inderne, ægyptere) men ikke er egentlige negre⁵. I sit svar indrømmer Bernal at hans bogs rigtige titel skulle have været »Den afrikanske Athena«, fordi ægypterne var afrikanere, men ikke negre.

Men bag Snowdens indlæg ligger den mest politiske stillingtagen i hele det amerikanske forum, fordi han, der selv er amerikansk neger, citerer med klar afstandtagen G.G. M. James og C.A. Diop, der i 1954 og 1981 med to eventyrlige bøger havde påstået at ægypterne var afrikanere, at Sokrates, Homer og jeg ved ikke hvor mange andre antikke forfattere var negre, og at Aristoteles havde stjålet sin filosofi fra de afrikanske bøger som befandt sig i Alexandrias bibliotek (sic!). På det amerikanske forums tidspunkt havde disse ideer allerede haft stor succes på nogle universiteter hos lærere og studenter med afroamerikansk baggrund; de tog så Bernal's *Black Athena* til sig som en bekræftelse på denne nye »sandhed«. Bernal er i sit svar nødt til at indrømme at hans teser ikke er de samme som James' og Diops, som han dog priser for deres mod, og han tager ikke afstand fra tesen om at der var masser af oversættelser fra ægyptisk og mesopotamiske sprog i Alexandrias bibliotek, som grækerne benyttede (s.32). Om hans svar var mere dikteret af opportuniste for ikke at miste sin »succes« hos afroamerikanerne eller af ukendskab til Alexandrias bibliotek, vil jeg tale senere⁶.

Det er yderst pinligt at se hvordan negrenes årtusindlange lidelseshistorie letsindigt bliver forfalsket med disse historiske fantasier om græske forfatters afrikanske oprindelse. Fantasier der ikke får deres ophavsmænd til at studere eller bare læse disse forfattere. Jeg kan se Snowden

foran mig, en der til skam og skændsel for vores tid har bevist, hvordan color-fordomme var mindre, og mindre tunge i oldtiden end i vores tid, en der studerer og har et grundigt kendskab til de græske forfattere og er et levende modbevis på alle mulige racistiske fordomme, og så ser han argumenterne truet af selvtilfredsstillende fantasier der derefter kan bruges af halvsovende ku kux klan'er for at genopfriske gamle fordomme.

I det andet bind af *Black Athena*, altså i 1991, beklager Bernal ikke at have fået anmeldelser af sin bog i de vigtigste amerikanske tidsskrifter og aviser og at have mødt enten politisk-ideologisk modstand eller en anklage for manglende kompetence uden bevisførelse. Blandt de ideologisk-politiske anmeldelser regner han (B.II, s. XX) en anmeldelse af David Gress som havde nævnt Bernals far⁷ som Bernals marxistiske lærer. Min fars marxisme er ikke min version af marxismen, svarer Bernal med rette. (En version af D.Gress' anmeldelse kan læses i www.newcriterion.com/archive/08/dec89/gress.htm).

Men situationen har ændret sig kolossalt efter den tid, fordi Bernals teser er blevet inddraget i de afroamerikanske studenters og læreres oprettelse af særlige afroamerikanske studier, i ophidsede polemikker og endog fysiske trusler. Fra 1993 begynder Mary Lefkowitz's heftige aktivitet med at nedsable de mytiske forestillinger som herskede på disse universiteter. Fra et foredrag i 1993 indrømmer M. Lefkowitz at dette emne ændrede hele hendes liv. I en bog udgivet i 1996 *Not out of Africa. How Afrocentrism Became an Excuse to Teach Myth as History*⁸ tager hun fat i de mest klare eksempler på det vanvid der hersker i disse kredse, og Bernal er kun en del af hendes polemiske mål. Men Bernal har gjort front sammen med de mest fanatiske afroamerikanske fantaster og af alle de kritikere som han efterhånden har fået i Amerika, har han udvalgt netop Mary Lefkowitz, som afroamerikanerne anklager for racisme, som sit foretrukne polemiske mål. I en samling artikler under redaktion af D.Chioni Moore (*Black Athena Writes Back. M.Bernal Responds to his Critics*. 2002) angriber han hende så heftigt at Paul Cartledge erklærer Bernals indlæg for absolut uacceptabelt i en akademisk polemik (*Classical Review* 2003-1 s. 238f.). M.Lefkowitz er også medkurator af en samling kritiske betragtninger om Bernals *Black Athena* (*Black Athena Revisited* Edited by Mary R. Lefkowitz and Guy MacLean Rogers, 1996).

Disse polemikker og disse indvendinger mod Bernals teser er indlysende sande, men de lades uden for denne artikel, til dels fordi de ikke kun tager Bernal i betragtning, og jeg mangler fx en klar fornemmelse af hvor mange afroamerikanske studenter der deler eller ikke deler disse opfattelser, til dels fordi jeg allerede i andre dele af denne artikel har berørt problematikken. Lefkowitz og de andre er absolut ikke racister, men jeg har det indtryk (jeg gentager: det *indtryk*) at de ikke deltager i den alvorlige diskussion om anerkendelsen af kulturelle traditioner inden for de absolutte menneskerettigheder som kører især i Amerika⁹. Man kan ikke frarøve afroamerikanerne deres falske historie uden at pege på den rigtige historie, slaveriets historie i alle tider og især i Amerika. Man må lære at forstå historien som de undertryktes historie. Jeg har rejst disse indvendinger mod de amerikanske liberale i denne artikels 2. del s.29

Forholdet mellem ideologi og videnskab

Flere gange i Bind II¹⁰ kommer Bernal tilbage til at proklamere sig enig i det metodiske princip, at en ideologisk stimulus til en videnskabelig formulering ikke anfægter formuleringens værdi. Han påstår at han har været dette princip tro i det første bind. Han skriver også på s. 323 at han eksplicit omtalte dette metodiske princip i det første bind. Jeg har ikke kunne finde noget belæg

for det i det 1. bind, da jeg netop kritiserede Bernal for at miskende dette princip i praksis (se forrige nummer af Agora s.16 ff. og s.23 f.). Hans mest klare erklæring i den retning synes at være den sidste side i første bind, som han genkalder i begyndelsen af det andet: her indrømmer han at der for det han kalder den ariske model, kunne der været sket det samme som for Darwinismen. Også Darwinismen har sin oprindelse i ikke respektable motiver, mener han ¹¹, men den er dog et effektivt heuristisk skema (Bind I, s.442 f Bind II s. 1f.). Men Bernal tilføjer med det samme, at hvis det også skulle siges at den ariske models racistiske uværdige oprindelse ikke gjorde den falsk, så sætter oprindelsen dog et spørgsmålstegn ved den ariske models overlegenhed i forhold til den antikke. Igen spiller ideologiske hensyn den afgørende rolle i vurderingen af en videnskabelig påstand. Opdagelsen i begyndelsen af det 19. årh. af slægtskabet mellem en række sprog i Asien og i Europa, de indoeuropæiske sprog, en helt ny måde at studere sprogene på og at bruge disse studier til forståelse af de tidligste faser af menneskeheden, alt det og tusind andre konsekvenser af Rasks og Bopps opdagelse og af de studier som triumferende udvider og hver gang raffinerer og bekræfter denne komparative forskningsvej, er intet at regne i Bernals øjne i forhold til de fordomme som efter hans mening i alle tilfælde ligger i luften når de ikke, som fx i de to opdagers tilfælde, kan dokumenteres. Her tales ikke om forskningens faktiske gang, den bekræftelse som arkæologiske udgravninger giver hypoteserne, og det lys som forskningen på et område kaster på et andet helt fjernt område: de to modeller står stejlt mod hinanden som aprioristiske skemaer, ikke som videnskabelige redskaber.

Hvis Bernal i B II så ofte indrømmer at ideologisk farve ikke nødvendigvis anfægter den videnskabelige værdi af en tese, så sker dette fordi mange anmeldere har rejst denne indvending mod hans bog. Disse indvendinger mod hans fremgangsmåde i 1. Bind for at have troet at ideologi positivt eller negativt bestemmer (for Bernal næsten altid negativt) sandhedsværdien af en videnskabelig proces eller metode, har naturligvis været formuleret på mange forskellige måder af mange kritikere og med større eller mindre intensitet, men de kan dog alle reduceres til den kerneindvending jeg skrev i 1988, skønt min opfattelse af fakta, *den grove sandhed*, dvs. det net af referencer der indskrænker vores problemløsnings muligheder, uden tvivl er den mest radikale i en verden der kun kalder alt dette konsensus.

Men Bernal anvender ikke en eneste gang i praksis det han principielt proklamerer. Det kan man se allerede fra det faktum at han hele vejen igennem taler om *arisk* model, vel vidende hvilke tankeassociationer dette tillægsord fremkalder, til trods for at ingen i længere tid har brugt ordene arier, arisk, for at tale generelt om indoeuropæiske forbindelser. Han taler om arisk model også angående forskere der eksplicit er antiracister: i dette tilfælde taler han om en ikke-ekstrem arisk model. Han opdigter også et ord »arianist«. Jeg har i hvert fald aldrig stødt på det i den betydning (BII, s.9), men kun i betydningen iranist.

Man brugte ordet arisk i en kort periode i midten af den 19. årh for at tale om indo-iranerne, som man tilskrev en privilegeret stilling i forhold til det oprindelige indoeuropæiske sprog, og det racistiske i dette ords anvendelse består i at man mente at det sproglige slægtskab havde racemæssige konsekvenser. At det væsentlige ved grækerne fx i det 5. årh. altså var at de var ariere, dynamiske, krigere, og kvikke hoveder. Ikke altid var denne positive beskrivelse helt foragtende i forhold til andre racer: man ville komparativt studere indoeuropæernes oprindelige mytologi og religion. Men disse komparative studier som ikke var almindeligt udbredte hos alle forskere i midten af det 19. årh., bliver forladt, da man omkring 1875 konstaterer, hvor lidt de hjælper til forståelsen af fx den græske religion. Indoeuropæiske komparative studier kan senere kun findes hos en minoritet og ofte mere som et residuum end som et betydningsfuldt element. Først for

nylig har disse studier oplevet en genopdagelse med Dumézil. Ordet arier er dog anvendt af nogle eksplicitte racister i anden del af det 19. årh. Ad den vej får ordet og begrebet arier fuld anvendelse i det nazistiske Tyskland for at betegne ikke-semitter. I andre tilfælde var nazisterne endnu mere purister: arier er kun nordgermanerne.

De tyske forskere i midten af det 19. årh. begynder at bruge betegnelse indogermansk, mens andre forskere i Europa bruger ordet indoeuropæisk. Det er også den betegnelse man bruger på tysk i dag. Men hvad forbandt forskerne med dette ord »indogermansk«? Det afgørende er netop det. I dag er indogermansk på tysk uden særlige bibetydninger. Nogle sprogforskere påstår at de med dette ord angiver de to ekstreme geografiske punkter for indogermanernes udbredelse: Indien og germanerne. Og hvad med kelterne? Spørger vi så. Faktisk havde understregningen af det germanske i det indoeuropæiske slægtskab i en kort tid en vis undertone af stolt revanche over de mere berømte romanske folk. Men også den bibetydning forsvandt hurtigt.

Det er derfor et pinligt retorisk trick når Bernal forsætter med at bruge dette ord arisk/ariansk, når ingen i dag bruger det, men husker den racistiske anvendelse med fordrejet betydning af ordet fra nazisternes side.

Endnu værre. Den ariske model eksisterer kun i Bernals hoved. Der eksisterer en række problemer om den græske kulturs oprindelse og de andre perioder af den græske historie og kultur, om sproget, om den romerske historie og kultur og dens relation til den græske etc. etc. At de alle skulle have været manøvreret af en racistisk sammensværgelse er kun Bernals tese. Han er dog nødt til at omfatte så meget og så forskelligartede emner under ét, fordi han vil inddrage selve den historisk-kritiske metode til at være en del af den påståede sammensværgelse. Han vil kaste mistanke på de metoder som vi bruger for at datere, for at fortolke kilder, for at overvinde det billede af sig selv som oldtiden har efterladt os. Her finder vi motivet der får ham til at angribe Bartold Niebuhr og erklære ham hovedansvarlig for det racistisk inspirerede syn på det ældste Grækenland.

Bartold Niebuhr og den historisk-kritiske metode

B. Niebuhr har beskæftiget sig med græsk historie i den periode hvor han var i Bonn, med en friere forbindelse til universitet. Endnu i den tid var professionaliseringen på de tyske universiteter kun i sin begyndelse, og Niebuhr var hverken før i Berlin eller i Bonn fra 1826 til sin død i 1831 egentlig professor. Forelæsningserne i Bonn-perioden, offentliggjort posthumt i 3 bind i 1847 (»Vorträge über alte Geschichte an der Universität zu Bonn erhalten«) er i de sidste årtier blevet gjort til genstand for stor opmærksomhed. Niebuhr præsenterer en slags universalhistorie, som omfatter de mest disparate befolkninger, orienten og vesten. Kun hans sproglige kundskaber sætter en grænse, og han kendte mange sprog. Den er ikke en historie af et geografisk område, Middelhavet, mødested for mange kulturer, men starten på en historiografi om verden. En problematik som hegelianeren Droysen videreførte da han tilskrev hellenismen, tiden efter Alexander, denne universaliserende funktion, grobund for de monoteistiske religioner, samt en kreativ blanding af flere folks kulturer. Trods alt det kan Bernal skrive at B.Niebuhr allerede før den græske uafhængighedskrigs udbrud i 1821 havde haft det største ansvar i bestræbelsen »for at introducere romantismen og racismen i historiografien«. Efter Niebuhrs død i 1831 var det vanskeligt hvis ikke umuligt for »ordentlige« forskere at argumentere for at ægypterne havde koloniseret Grækenland eller spillet en vigtig rolle i dannelse af den græske civilisation.« (B.I. s.282f.). Han befinder sig i en vanskelig situation fordi Niebuhr faktisk ikke forkaster mange dele af det Bernal kalder den antikke model. Men Bernal vil angribe Niebuhrs romerske historie, påbegyndt i 1811, hvor den historisk filologiske metode, som

Niebuhr selv kaldte den, for første gang blev fremlagt. Denne metode er det som forbinder den engelske med den tyske forskning, Niebuhrs romerske interesser med Grote's *Græske Historie* i 1846. Vi husker Bernals ord som jeg har gengivet i forrige nummer af *Agora* s.22, hans foragt for arkæologien.

De fleste anmeldere der har været kritiske overfor Bernals fremstilling af den klassiske filologis historie, har især understreget at hans billede af B.Niebuhr er absolut falsk. Niebuhr har meget lidt at gøre med Romantismen, dette synes ubestrideligt, skønt hans åndelige biografi er meget kompliceret. Men hvad hans historisk-filologiske metode - eller historisk-kritiske som andre kaldte den - angår, kan der ikke herske tvivl. Metoden er direkte barn af oplysningstiden, et raffinement af de metoder som franske historikere allerede havde brugt i behandlingen af den romerske historie. Metoden er også et krav om at behandle alle tekster, ikke mindst de bibelske, ens. Bernal polemiserer i første bind mod Seppo Rytönen og A. Momigliano der har studeret Niebuhrs ideologiske udvikling, men med den mængde af suspekte forbindelser han citerer, kan han umuligt røre ved karakteren af metoden: både metodens historiske ascendens¹² og endnu mere en analyse af dens elementer taler for sig selv, uafhængigt af alt det vi kan sige om Niebuhrs ideologiske holdning i den ene eller anden periode.

Niebuhr er sandelig en vanskelig personlighed. Han er søn af den store orientforsker Carsten Niebuhr i dansk tjeneste, og i sine ungdomsår oplever han den liberale stemning der hersker i Danmark og ikke mindst i Holsten. Han var også i dansk tjeneste indtil 1806 (han var født 1776), da han blev ansat i den preussiske finansadministration. Han blev naturligvis grebet af de tyske begivenheder i Napoleonskrigene mens han fra 1811 begynder at skrive sin romerske historie; som så mange andre håber han på store forandringer efter krigenes slutning, og føler sig skuffet i 1815. Er det denne skuffelse der fik ham til ikke at kunne gå videre med den romerske historie efter de offentligjorte 2 bind? Niebuhr var allerede fri for statslig tjeneste da han i 1816 accepterede at være preussisk ambassadør i Rom hos Paven. Han blev i Rom indtil 1823. Fra hans korrespondence ser vi hvor koldt reaktionær Niebuhr var i denne periode; han så truende civilisationskatastrofer overalt, ofte er hans udsagn farvet af maniakale toner. Hvordan han bagefter til dels kommer tilbage til sin fars interesse for orienten, til det universalistiske syn i hans Bonn-periode er vanskeligt at forklare. Men altså hverken i hans videnskabelige holdning eller i de mere eller mindre liberale perioder eller i hans reaktionære udbrud er der noget spor af romantismen at få øje på. Jeg tror også at hans bevarelse af den antikke tradition om phønikiske kolonier i Grækenland, som Bernal er nødt til at konstatere, skyldes hans endnu ikke fulde accept af de nye sproglige opdagelser, altså et fagligt problem, ikke en ideologisk holdning. Foran ham, som foran så mange før ham, står en mosaik af sprog spredt på jorden, resultatet af Babeltårnets dispersion, sagde teologerne. Opdagelsen af det indoeuropæiske slægtskab betød en voldsom simplificering af sprog billedet, der udelukkede rene leksikalske blandinger i sprogudviklingen. Men den sproglige opdagelse fik ikke denne virkning på hans historiske syn

Ordet »Race«s mange betydninger - ordet »Myte«

Jeg tror at ordet race altid har haft den betydning som nu er på anklagebænken, nemlig at på samme måde som de fysiske karakteristika skelner mellem menneskene, således at vi kan tale om en neger, en hvid, en gul race, så danner også de åndelige evner og karakteristika forskelle blandt menneskene. De åndelige og de fysiske hører sammen. De fysiske er faste (nu ved vi at heller ikke dette er sandt), og de åndelige er også faste, evige. Mange har altid ment at sociale forhold er

vigtigere end talent, og at alle mennesker under samme sociale forhold har de samme muligheder, men dette princip gælder ikke for racerne, har man påstået. Kulturelt fremskiddt er måske muligt inden for alle racer, men forskellen mellem racerne bliver dog aldrig elimineret. Vi kan endog finde nogle forfattere som i ældre tider morede sig med at fremstille alle mulige racers særlige specielle dygtigheder. De skjulte til dels dette skema ved at tale om mennesketræer eller menneskegrønsager. Hvis man delte de store racer, kaldt efter ansigtsfarve, og talte om flere underafdelinger, blev dette skema det samme.

Ved siden af denne betydning af ordet skal vi også være opmærksomme på andre betydninger, og for vores emne er den anvendelse af ordet race som vi møder i det 19. årh., især i dets første del, særlig vigtig. Vi må ikke forveksle den med den ovenfor beskrevne, som Bernal desværre gør. I Frankrig har denne anvendelse af ordet en forhistorie idet man naturligvis var opmærksom på at franskmændene er en blanding af de keltiske første beboere, af de romerske kolonister der har givet det nu talte sprog og af germanske indvandrere. Der er altså mindst tre racer i Frankrig, påstås det i den politiske og historiske debat, andre sagde bare to, den romerske som står for staten, statslighed, monarkiet med central magt, og den aristokratiske der repræsenterer den germanske frihed om hvilken Tacitus havde talt. Polemikken mellem Montesquieu der forsvarer mellemlagene i det franske samfund, og Dubois som betragter den franske historie som en række usurpationer fra den fremmede race, aristokratiet, kender også ekkoer i Danmark og Norge hos T. Rothe og J. Baden¹³ angående den »tyske« adel og den rene nordiske race.

Jeg tror at Niebuhrs anvendelse af ordet står i forbindelse med denne franske og europæiske diskussion¹⁴. I begyndelsen af det 19. årh. samtidigt med den største opmærksomhed rettet mod etniciteten, mod nationen, mod nationens gejst finder vi almindeligvis ordet race ensbetydende med »nation«, »folk«; andre gange for at betegne den lighed i ascendens, som det nationale slægtskab og landskabet hvor nationen bor, giver et folk. Men meget ofte betyder race »slægt«, »æt«, altså en underafdeling af en nation. Dette ikke mindst i de nationer som ikke har statslig enhed, Tyskland, Italien, men også i de flernationale stater som Østrig, Svejts og Belgien. Når Niebuhr siger at plebejerne og patricierne i det arkaiske Rom var to racer, som spartiaternerne og heloterne i Sparta, så er det klart at race her ikke har den racistiske undertone som Bernal tror. Patricierne og plebejerne har senere blandet sig til held for Rom, mener Niebuhr, og var allerede fra begyndelsen fælles om sprog og religion.

Jeg synes også at Carmine Ampolo som grundigt har eksamineret *Black Athena* i to artikler og resumerer sin stilling i gennemgangen af historiografien over Grækenland i et kapitel i samleværket *I Greci*¹⁵, ikke altid tager hensyn til denne brug af ordet. Mens han afviser Bernals vurdering af Niebuhr, finder han at K.O.Müller ved at fortolke den græske historie som slægternes, dorernes, ionernes, æolernes etc. historie har indført en farlig opfattelse af etnier som faste enheder, en racial opfattelse som fra den græske udvides til andre folks historie. Bl.a. forstår jeg ikke hvordan Ampolo fortolker denne note af K.O. Müller, der polemiserer mod Creuzer. Creuzer mente at om en græsk nation kunne man ikke tale i de ældste tider før Homer. Müller indvender: »Pelasger, Dørier, Achæer, u. s. w. waren, wie Gothen, Sachsen, Franken, lange durch körperliche und geistige Natur, durch Sprache und Sitte, eine Nation, ehe sie diese Einheit in einem gemeinsamen Namen oder in einem Nationalstaate darstellten; sie waren es schon seit unvordenklichen Zeiten, viele Jahrhunderte vor Homer, dessen in sich aufs genaueste zusammenhängende Bildung durch einen Misch heterogener Dinge nicht hervorgehn konnte.«¹⁶

Her bemærker vi parallelismen mellem de græske underafdelinger og de tyske, og at de græske som de tyske er underafdelinger (slægter) af nationen, som har de væsentlige fælles træk.

Altså »racer« uden racens adskillelselementer. Fortolker Ampolo enhver slægt som en nation for sig (eine Nation)? og drager sine konsekvenser derfra? Jeg er helt uenig, hvis denne er hans fortolkning.

Carmine Ampolo er en af disse forskere der fletter undersøgelser i problemet sammen med problemets historie. Jeg forstår ikke hvordan han efter så mange fejlagtige teser som han finder i *Black Athena* 1. bind, dog i en afsluttende note på s. 1088 kan betegne bogen som »vigtig«. Med mindre man netop i denne vurdering skal se et tegn på den splittelse i mange forskeres hjerte som jeg omtalte før. En bekræftelse af min mistanke finder jeg i det faktum at Ampolo i 1996 ikke nævner det andet bind af *Black Athena* som allerede blev offentliggjort i 1991. Jeg synes at Bernal's bog er farlig fordi den repræsenterer en racisme med omvendt fortegn.

Det der siges om ordet race, kan også siges om ordet og begrebet mythos og mytologi, som afspejler forskellige forestillinger om forholdet mellem myter og historiske begivenheder eller mellem myter og evige sandheder. En del af Renæssances humanister forstod de græske myter som allegorier, og blandede hieroglyfer og personifikationer. Den tilslutning som så mange gav ideen om Ægyptens ældgamle visdom, var betinget af deres opfattelse af myter som åbenbaring: fra disse myter ville de hente sandheder om Gud, Mennesket, Skæbnen og Sjælen. For K.O.Müller i 1825 åbenbarer en græsk myte ikke mere noget generelt, men siger bare noget og noget meget jordnært om en slægts selvforståelse, om dens relation til andre slægter, altså om det primitive folk der har skabt den. Vico havde på en konfus måde også haft en lignende opfattelse, til trods for at han ikke opgav en fortolkning af myter som allegorier. Men han var endnu bundet til et bibelsk-teologisk syn på menneskehistorien, Müller ville udtrykkeligt som de fleste filologer i hans tid netop være fri for det, ja han var polemisk mod det. Når nu Bernal siger at Renæssancen »accepterede myten« og romantikken »ikke accepterede myten«, tvinger han to sætninger i en alternativ forklaringsmodel, hvor ordet myte skal have betydning af allegori for at give mening, mens Bernal selv mener at myterne dokumenterer historiske begivenheder og i sin alternative model tænker på denne betydning af ordet. Jeg finder allerede ordet myte i ental, altså begrebet myte, som kun typisk for tiden efter Herder og Christian Gottlob Heyne's *Sermo mythicus*, i slutningen af 1700 tallet/begyndelsen af 1800 tallet. Før talte man om myterne, mytologien. I dag kan vi sige »Det er kun en myte«. Et menneske i baroktiden kunne ikke udtrykke sig sådan. Paradigma-tænkningen er tilbøjelig til at se bort fra disse nuancer for at skematisere. Men forklaringsmodeller eller idealtyper à la Weber, der er nyttige videnskabelige redskaber, er kun nyttige hvis den som foreslår dem, er klar over at modellen ikke er det samme som den historiske størrelse som skal forklares, og derfor allerede i modellen indfører et vist spektrum af nuancer.

Om Bernal's beskrivelse af begivenheder fra det 4. årtusind til det 8. årh. f. K. og videre

Netop begivenheder. I en tid der mere er interesseret i strukturer, i konstanter, i det såkaldte lange forløb, i seriale undersøgelser, er Bernal som historiker en gammeldags tilhænger af den begivenhedernes historie, som så mange moderne degraderer. Den græske histories ældste perioder har derimod altid været objekt for en begivenhedsfattig behandling, hvor derimod kultur og generelle tendenser har været betragtet som det væsentlige. Og til trods for forskellige metodiske og ideologiske holdninger er der så ikke almindelig overbevisning om at vi ikke har begivenheder nok til at lave en kontinuerlig fortælling af hvilket som helst folks ældste historie?

Bernal bevæger sig altså ud fra dette aspekt mod strømmen. Det samme kan siges om hans diffusionisme (modificeret diffusionisme, præciserer han B.II.,s. 13 og s.64 ff.). Diffusionismen er en nødvendig løsning for ham der altid knytter ændringer til begivenheder og ikke vil acceptere den interaktion af diffusion og selvudvikling, som de fleste forskere nu bruger som forklaringsmodel.

»Den antikke model« er så for ham en række dokumenter, der skal tages bogstaveligt. Det oprindelige projekt med *Black Athena* var en behandling i tre bind, men Bernal har nu udvidet projektet og reserveret det tredje og fjerde bind til sprog, litteratur, toponymer, mytologi og religion. De er endnu ikke udkommet, mens der er udkommet polemiske skrifter, som vi har set. Det andet Bind er dediceret udelukkende til en behandling »af arkæologi og samtidige dokumenter« samt argumentationer hentet fra alle områder. Det er derfor for ham væsentligt at påstå 1) at der har været en lang tid hvor linear B og alfabetet sameksisterede, 2) at der har været dokumenter der har overlevet den græske middelalder der ikke var analfabet, 3) at græske historikere og forfattere fra klassisk tid og fra hellenistisk tid bygger på disse dokumenter.

Bernal (B. II, s.2 f.) erklærer eksplicit at han i det andet bind forlader en forskers holdning, der undersøger pro et kontra i alle argumenter og problemer. Han vil nu spille rollen som forsvarer for en tese: den modificerede antikke model. Det videnskabelige kriterium er kompetitiv sandsynlighed, ikke sandhed. En kompetition mellem de to af ham opstillede modeller, en tredje vej til sandhed eksisterer ikke.

Altså: Bernal der angående den moderne historiografi om Grækenland kun ser på ideologiske motiver bag alle og alt, tænker, når han kommer til antikke forfattere, kun på hvor meget de reproducerer dokumenter og historiske traditioner. I polemik med H. Friis Johansen og E.W.Whittle om Aischylos' *Supplikes* betragter han denne tragedies kildeværdi ikke i relation til Aischylos' opfattelse af denne myte og det 5. årh.'s opfattelse af Ægypten, men som en række enkelte detaljer om Hyksos's tilstedeværelse i Grækenland (efter hans kronologi 1720 f.. K). Nu viser trilogien, hvoraf *Supplikes* er første del, det skema som også findes i andre tragedier af Aischylos. Som i den bundne trilogi omkring et eneste tema der er bevaret, *Orestien*, og i andre som vi kan rekonstruere, var hovedmotivet sandsynligvis også i trilogien *Danaïderne* en række voldshandlinger hvor den ene fremkalder den næste; rækken sluttes først ved guddommelig intervention i den sidste tragedie. Det er alle disse elementer der skal tages i betragtning, hvis man vil skelne de aiskylæiske træk fra de traditionelle. Og en lang række af andre elementer finder vi i mytens forskellige faser før Aischylos¹⁷. Bernal skelner ikke: det hele er tradition og dokument eller ekko af et dokument (B I s.88 ff. B II s.137 f.).

Det ekstreme tilfælde af denne overtro er at der til den antikke model ikke kun hører Herodots beskrivelse af Ægypten, hans historie om Kadmos etc. etc., altså i alle tilfælde fortællinger af et historisk forløb, men endog Herodots teorier om religion og religionens udvikling, som Herodot selv siger er hans egne og frugt af hans egne undersøgelser.

Om revisionen af kronologien

Bind II består af en række kapitler der hvert tager fat på en periode: fra kapitel 1 om Kreta før det 21. årh. f. K. til kap. 2 og 3. om Bøotien og Peloponnes i det 3. årtusind, til kapitel 4. om Ægyptens mellemste rige og Kreta fra det 21. årh. til 1730 og så videre i en meget tæt behandling af de forskellige perioder og landskaber. I alt 12 kapitler ind til den mykenske civilisations katastrofe. Den græske middelalder er dog med i argumentationen som vi allerede har set, og endog forfattere fra senromersk tid menes at være i stand til selvstændigt at dokumentere den af Bernal behandlede periode.

Hvert kapitel begynder med en grundig revision af den kronologi der er den mest accepterede blandt specialister. Bernal jubler når forskere undrestreger vanskeligheden ved dateringer og endnu mere når der er alternativer og forskere er uenige. Men han er utilfreds med alle de kronologiske net og gensidige relationer: han indfører sin egen kronologi i det store og i detaljer: fra den ægyptiske kronologi af mellemste rige til Hyksos' indvandring og udvandring, til Theras eruption i forhold til Israels exodus og den islandske vulkan Heklas eruption, fra dynastiet Xia i Kina til Troia, med et ord: overalt. Hvem er i stand til at gennemtrænge hele det materiale som bliver behandlet i lærd sprog og citationer fra specielle artikler om konkrete detaljer? Jeg er ikke i stand til det, men jeg må også sige at jeg ikke har lyst til at gøre det, og at jeg ikke lader mig imponere af denne lærdomsfremvisning. Og fra mange anmeldelser ser jeg, at jeg ikke er alene. For mig viser alt dette eventyrligheden i Bernals projekt: det er umuligt at omfatte så meget, og det er også forkert at ville gøre det. I dag er det kun kollektive projekter der skal tage sig af at angribe så brede og komplicerede forskningsemner. Hvordan undgå det indtryk at en så almindelig revision af kronologien kun er styret af den tese som Bernal vil forsvare? Hvordan undgå den mistanke at hele projektet er en vanvittig indbildning hvor Bernal i ensomhed kun bliver enig med sig selv og finder selektive bekræftelser overalt til sine teser. Jeg anser i hvert fald Hesiod og Homer der skriver i 1000 f. K. for en latterlig kronologi, ikke værdig at diskutere. Det er ikke fordi den er uortodoks, men fordi den revolutionerer alle de andre historiske og litteraturhistoriske dateringer der er bekræftet andetstedsfra.

Om etymologier

Jeg kan endnu mindre tage stilling til de mange etymologier der forsøger at finde ægyptiske eller semitiske ord bag græske ord. Jeg synes også at det væsentlige er det som jeg har skrevet om Græsk som indoeuropæisk sprog. Og dog! Vi må vente til de fremtidige 3. og 4. bind for helt igennem at forstå, hvad Bernal mener med sin ide om et 50 % græsk leksikon der ikke skulle have indoeuropæisk oprindelse. Er ukendt etymologi ensbetydende med ikke-indoeuropæisk eller endog orientalsk oprindelse? Allerede nu er man dog i stand til at spørge: mener Bernal at han kan foreslå snart dette snart det andet ægyptiske eller semitiske ord som grundlag for et græsk, kun fordi de ligner mere eller mindre uden at give os en codex for de fonetiske ændringer der regulerer lånet? Ja, vi skal vente, men det var nyttigt hvis vi blandt mange anticipationer blev præsenteret for Bernals foreslåede codex. Læseren af det 2. bind har det indtryk at en codex ikke eksisterer. Og de græske ord skulle gerne vise sig i den form som vi kan argumentere for at de havde i så gamle tider, ikke den form som de har i klassisk tid.

Og hvad skal man sige om det faktum at de fleste etymologier gælder egennavne, toponymer, og abstrakte ord? Når jeg ser Bernal foreslå at mythos, ker, psyche og andre græske ord af den type er ægyptiske låneord, føler jeg mig sat tilbage til den tid hvor man sammenlignede græsk, latin og hebraisk for at finde den sandhed som lå skjult bag ord som Deus, anima osv. Men deus og theos havde ikke noget fælles, med god vilje kunne de ligne hinanden, men det er ikke nok, har vi lært. Rask og Bopp har lært os at nøjes med eksakte etymologier om ord der svarer til primitive tilstande.

At kunne bevise en stor mængde af låneord i det græske sprog ville ikke være en overraskelse: vi regner med at de skal eksistere, men kan ikke bevise hvilke ord der er af den slags. Kan eventuelle græske låneord overtræde det græske sprogs grundregler? Ikke hvis vi ser hvad der er sket i andre sprog. I alle tilfælde kan vi ikke antage at der har fundet en overtrædelse sted, hvis et græsk ords

form er forsikret af ordsammensætningslove og græske navnes dannelsessystem. Altså de regler man lærer ved græske elementarkurser.

Hvad skal så man sige om Bernal's etymologi af Aga-memnon, = stor-Memnon; Memnon egennavn til minde om Memnon, søn af Pharao Sesostris? Og andre af den slags?

Sesostris og den historiske »kerne«

De ægyptiske præster har kun fortalt Herodot om én faraos, Sesostris', store militære bedrifter uden for Ægypten. Ellers fortalte de mere om de forskellige faraoners grundlæggelser af de templer som Herodot besøgte. Hans kronologi over Ægyptens konger er også forkert, og i Sesostris' tilfælde er den også tåget. Sesostris skulle have foretaget et felttog der fra de sydlige dele af Ægypten og Arabien nåede til verdens grænse og senere gennem hele Asien (i betydningen Lille Asien, påstår Bernal) nåede så lang mod nord som til Thrakien og Skyterne.

Præsterne havde mange detaljer at fortælle om dette felttog, og Herodot tror at kunne bekræfte mange af dem med resultaterne af sine undersøgelser. Bernal tager Herodots fortælling bogstaveligt og bruger to kapitler af sin bog på at bekræfte alle enkeltheder i præsternes beretning til Herodot og i sidstnævntes undersøgelser. Nu er den ideologiske dimension af præsternes fortælling om Sesostris umiddelbart til syne i det som præsternes selv fortæller videre, at Darios forlangte at en statue af ham selv blev placeret foran statue af Sesostris i Hephaistos' tempel (Her.II,111). Hovedpræsten nægtede Darios denne ære, da Darios' erobringer ikke var nået så langt nordpå som Sesostris' der havde besejret Skyterne. De præster der fortæller det til Herodot, havde levet under Persernes herredømme over Ægypten, og efter det ægyptiske oprørs nederlag måtte de atter bøje sig for persisk dominans. Ægypterne trøster sig ved at tilskrive en fjern ægyptisk konge militære succeser som overstiger den persiske Darios'. Bernal er nødt til at tage alt det som historisk sandhed, og ved revision af kronologierne af de arkæologiske fund i ethvert af de områder som Sesostris kunne have gennemgået under sit felttog og revision af ægyptisk kronologi beskriver han Sesostris' betydning for alle disse områders kulturhistorie. Han kan støtte sig på den meget omstridte indskrift af Mit Mahina i Palæstina, der taler om ekspeditioner af Senworse d. I. og sønnen Amenemhe d. II. i Sinaiområdet og i Libanon, men mens ægyptologer betragter indskriften som en senere historisk mindetavle, vil Bernal at den skal stamme fra tidligere tider.

I sig selv skulle Sesostris' felttog, som Bernal placerer mellem 1930 og 1916 f' .Kr., ikke høre til hans tema i *Black Athena*, da felttoget efter Herodot og Bernal ikke nåede Grækenland, og der er andre perioder hvor Bernal taler om ægyptisk tilstedeværelse på Peloponnes (Danaos) og i Attika (Kekrops) og om en fönikisk koloni i Theben (Kadmos). Men han finder at det ægyptiske felttog har skabt religiøse og kulturelle forbindelser som bevises med mange etymologier og legendariske minder, ikke mindst den episke helt Memnon, (der dog kommer fra solopgangen, siger jeg), og som efter Bernal skulle være Sesostrissønnens mytiske reflex.

Han taler om et ægyptisk imperium, fordi han er klar over at det er umuligt at forklare hvordan et militært felttog af kort varighed skulle have efterladt de kulturelle påvirkninger han påstår. Her bemærker vi den sædvanlige svaghed hos de fundamentalistiske forsvarer af det de kalder tradition. De accepterer faktisk kun de antikke fortællinger indtil et vist punkt, idet de fører senere moderne begreber ind i de antikke fortællinger, således at disse kan blive acceptable for en moderne historieopfattelse. Men er det så ikke bedre fuldt ud at se på den antikke historie med moderne øjne, der har erfaringer som oldtiden ikke havde, og tage arkæologiske, skriftlige tilsigtede og utilsigtede traditioner op til kritisk behandling?

I Bernal's 2. bind finder han sig nødsaget til at tage dette spørgsmål op i et underkapitel : »The Real and the Fantastic in the Sesostris Stories« (B.II, s. 200 ff.), men allerede i det første bind og talrige gange i det andet er Bernal's konklusion den som vi skulle forvente. Ideologiske holdninger i oldtiden erklæres for så sekundære at han forsvarer endog Dionysiaka, et fantastisk epos af Nonnos (5. årh. efter Kristus), som kilde i besiddelse af direkte oplysninger om dette emne¹⁸, og den hovedanklagede er den moderne *Besserwissen* der mener at de antikke var lettroende.

Om *Besserwissen* uden for dagligt sprog kan der maksimalt være tale i tilfælde af nogle selvtilfredse samlinger af »Oldtidsmenneskers Fejltagelser« i det 17. årh., men allerede imposturteorien, dvs. præstens og de mægtiges bevidste løgne, hører til kritikens historie, (Bayle) for ikke at nævne Fontenelles *Histoire des Oracles* 1683, der allerede skriver: »Videnskaben er ikke at samle fønikernes og grækernes mærkværdigheder. Videnskaben er at vide hvad der har motiveret fønikerne og grækerne til mærkværdigheder«. Netop i den romantiske periode, hvor *Besserwissen* i følge Bernal blandes med eurocentrisk fordom, har man helt overdrevent reageret mod oplysningstidens kritik og har udvidet forståelsesfeltet enormt.¹⁹ I dag er balancen mellem kritik og forståelse, distinktionen mellem verum og certum, en distinktion som oldtiden savnede, altid i centrum af en heftig debat også blandt filologerne, men at kalde filologernes vurdering af den antikke overlevering for *Besserwissen*, som Bernal gør, er at fornægte den blanding af beundring og kritik af oldtiden, der er fundamentet ikke kun for de filologiske studier lige siden 1400 tallet. Galilei skrev at Aristoteles havde lært ham at modsige Aristoteles. Og hvorfor skriver man nye historiebøger, når man har de antikke?

Endnu værre sker det med myterne: Fundamentalistiske fortolkere mener at historiske kendsgerninger skjuler sig bag myterne, men de udvælger kun nogle myter, og i enhver myte udvælger de kun nogle træk og forbigår alle de andre i tavshed. Danaos har 50 døtre, hans bror Aigyptos har 50 sønner, og Aigyptos' sønner skal *nu* samme dag uanset alder gifte sig med kusinerne. Alt det bliver ikke taget med, når Bernal vil finde en historisk kerne bag Danaos' myte. Man taler netop om en historisk kerne. Men således ødelægger man den mytiske karakter af fortællingen, og hvad er så kernen? Danaos promoveres til en ægyptisk indvandring.

Bortset fra det at vi ikke har fundet spor under jorden af de redskaber og materialer som en indvandring og en efterfølgende særlig karakteriseret kultur skulle have efterladt, er selve myten »modificeret«, som Bernal plejer at sige: Myten fortæller ikke om indvandring, kolonier og imperier, men om Danaos der kommer med sine 50 døtre.

En fremmed i den græske verden

Bernal taler ofte om de mange »mysterier« der eksisterer i den græske kulturhistorie. Han nævner en masse navne, en masse forfattere. Men alt og alle i den græske litteratur er kun kilder for ham. Kilder hvor man henter belæg for en tese. Faktisk er han en fremmed i den græske verden. Min bedømmelse er hård, men jeg vil forklare mig. Når han skal tale om historikere fra hellenistisk og romersk tid for at hente belæg for begivenheder fra det 2. eller 1. årtusind f. Kr., viser han ikke kun den samme overtro, som han viser angående historikere fra klassisk tid, nemlig at de skulle afspejle dokumenter samtidige med begivenhederne, men han er aldrig opmærksom på den ændring af det åndelige klima, der kendetegner de forskellige perioder af den græske kultur. Han er derfor ikke i stand til korrekt at bruge den metode som filologerne bruger for at ramme den vej gennem hvilken en efterretning går over fra den ene forfatter til den anden, i særlig grad tager han fejl af en epitome som Diodors bibliotek. Filologerne kan i Diodor skelne det som er sammenfatning

af andre bevarede tekster, fra det som afspejler en tekst som ikke er bevaret. De gør det netop for at rekonstruere disse ubevarede tekster og tegne et stamtræ, den eneste måde at vurdere en efterretnings troværdighed på. Man må altid tage hensyn til de forskellige forfatteres orientering, til den litterære genre og til hver periodes åndelige klima for at tegne et korrekt stamtræ. Men for Bernal kender den græske verden i så mange århundreder ingen artikulation. For ham er Diodor og Platon det samme, og ved hjælp af den sædvanlige revision af kronologien og af etymologier bliver Atlantis-myten i to filosofiske dialoger en beskrivelse af Hyksos og af den overgang fra den anden til den tredje mellemfase som ægyptologerne taler om.

Denne fremmedhed fra den græske verden kommer i særlig grad til syne, når Bernal taler om Alexandrias Bibliotek: imod alt det som vi ved om Bibliotekets institution og bogbestand, og imod alt det vi ved om ethvert antikt biblioteks indretninger, forestiller Bernal sig at ægyptiske og mesopotamiske videnskabelige, filosofiske og historiske værker var samlet i Alexandrias Bibliotek, og at oversættelser var til disposition lige fra begyndelsen af den ptolemæiske tid. Da digteren Apollonios Rhodios var i Alexandria og skulle skrive i sit epos om Jasons mytiske ekspedition til Kolchis, kunne han slå op i disse bøger og finde ikke-græske informationer deri om Kolchis. Og så kan vi hente informationer om Sesostris' militære felttog og den afdeling ægyptiske soldater, der deserterede og forblev i Kolchis, direkte fra Apollonios Rhodios' poetiske værk. Bernal's fremmedhed viser sig i manglen på fornemmelsen for den historiske atmosfære, for de litterære genres forskellige karakter, for enhver forfatters verden. Denne fornemmelse ser ud som en intuition, men i virkeligheden er den frugten af fortroligheden med emnet og et intenst samliv med de antikke forfattere.

Om kilder og argumentum ex silentio

Bernal er i godt selskab, når han tordner mod anvendelsen af argumentum ex silentio. Der synes at herske en ureflekteret vane at bruge denne latinske betegnelse for at brændemærke noget utilladt og forkert. Men hvad er argumentum ex silentio? Er det sandt, at anvendelsen af denne argumentationsform altid er forbundet med mange farer? Argumentum ex silentio er, når man finder bekræftelse på en påstand i vidners tavshed. Denne er den ældste formulering af princippet, og til trods for at oldtidshistorikerens og filologens situation i dag er helt forskellig fra den tid, da princippet først blev formuleret, er formuleringen forblevet den samme, også i moderne håndbøger om historisk metode. Disse håndbøger skelner dog mellem en legitim måde at bruge argumentum ex silentio på og talrige former for misbrug. De tager næsten udelukkende hensyn til skriftlige kilder og de ser ingen forskel på om der er tale om arkæologisk materiale eller skriftlige kilder. Men i den filologiske og historiske praksis er det efterhånden blevet vane at bruge det latinske udtryk som betegnelse for noget som notorisk altid er forkert. De mest metodebevidste kalder så misbruget på latin og de legitime anvendelser på anden måde; de mange der spiller med efter gehør, er derimod overbeviste om at hvis de bare påpeger, at en tese bygger på argumentum ex silentio, så er tesen med det samme erklæret for forkert.

Helt så naiv er Bernal ikke, men han udvider dog området hvor misbruget af argumentum ex silentio efter hans mening forekommer. Han er utilfreds med den nu almindeligvis accepterede lave datering af alfabetets indførelse i Grækenland (750-730). Der er nemlig mange vanskeligheder ved at finde overgangen fra de fönikiske bogstavers form i det 8. årh. til den græske form: ud fra bogstavernes form ville det være lettere at tænke på det 11. årh. som adoptionstidspunkt. Disse vanskeligheder er erkendt og diskuteret af mange. I to artikler offentliggjort i 1988 og 1990

har han ført argumenter for at det fønikiske alfabet er blevet indført i Grækenland før 1400 og muligvis allerede efter 1800 f. Kr. Eftersom epigrafiske dokumenter for alfabetet i den periode ikke eksisterer, kan man forstå at argumentum ex silentio er hans værste fjende i argumentationen. Bernal henviser til tre tilfælde af misbrug af argumentum ex silentio: Manglen på dokumentation for Fønikernes tilstedeværelse i det Aegæiske Hav siger intet om Fønikernes ekspansion. Manglen på dokumentation i den græske Middelalder siger intet om manglen på et skriftsystem på denne tid. Det er også usandsynligt, at Grækenland skulle undvære et skriftsystem i så lang en tid som mellem linear B's forsvinden og midten af det 8. årh. Orientalisterne finder dette utroligt. For det tredje misbruger man argumentum ex silentio ifølge Bernal, når man sætter alfabetets adoption umiddelbart før de første eksisterende indskrifter (s. 395 ff. og 430 ff.). Hvis man ser bort fra (og det skal man, har vi sagt før), at Bernal blander disse tre indvendinger mod argumentum ex silentio med den antisemitiske konspiration, som han ser overalt, og med den prestige, som en højere datering for alfabetets indførelse har fået hos nogle forskere fra den succesrige grundlæggelse af staten Israel (»Det er sandsynligt, at staten Israels grundlæggelse har haft større indflydelse på restaurationen af fønikernes prestige end Holocaustum« siger han s. 35 og sml. 402 og 415), så er hans argumentation på linje med den negative opfattelse af argumentum ex silentio, som er herskende i dag i nogle kredse.

På samme måde henviser han til det fejlagtige i at bruge argumentum ex silentio i diskussionen om fønikiske kolonier i Grækenland, især i tilfælde af Kadmos' Theben. At Homer og Thukydid er tavse om fønikiske kolonier, beviser intet (s. 85 ff. og 397 ff).

Jeg synes, at der i denne quasi-principielle afvisning af argumentum ex silentio som man finder hos Bernal og mange andre forskere, hersker en vis forvirring. Man skal efter min mening skelne skarpt mellem argumentation og konstatering og mellem tilsigtet overlevering (tradition, beretninger) og utilsigtet overlevering, f.eks. arkæologisk materiale og papyri. Når en forfatters tekst ikke omtaler noget, som vi kender fra andre tekster eller noget som er sket andre gange i historien, er det korrekt at konstatere denne tavshed, men det er forkert umiddelbart at drage konsekvenser af dette uomtalte noget: tavsheden får først betydning inden for fortolkningen af forfatterskabet. En tekst der er tavs om noget, siger altid noget andet om andre forhold, som kan være faktiske eller ideologiske alternativer til det uomtalte. Men når en slags menneskeskabte produkter ikke findes blandt andre produkter som opdages ad arkæologisk vej og som tilskrives en periode af relativ længere varighed, er argumenterne ex silentio kun en konstatering. En eventuel understregning, kommentering eller vurdering af denne konstatering af fravær fra forskerens side må heller ikke betragtes som argumentum, d.v.s. som bevisførelse. På keramik fra mykensk tid og fra midten af d. 8. årh. er der skrifttegn indridset: på keramikken, fra den mellemliggende tid ikke. Fra konstateringer af dette fravær (en særlig form for *silentium* kan man sige!) er vi berettiget til at »argumentere« noget negativt som analfabetismen (en særlig form for argumentation som kun er en udvidet konstatering).

Jeg synes, man også må hævde, at denne form for argumentum ex silentio ikke kan blive omstødt af fremtidige fund af indskrifter eller lign. Fremtidige fund kunne forkorte analfabetismens periode, eller kunne vise at analfabetismen var ikke geografisk jævnt spredt, eller også kunne de vise at hist og her fandtes et tyndt lag af skriftkyndige, ligesom i randområderne under den vestlige middelalder. Fremtidige fund kunne altså nuancere, d.v.s. bygge videre på, vores nuværende uantastet argumentum ex silentio.

Jeg har først brugt en tekst og så arkæologisk materiale som klare eksempler på distinktionen, men skillelinjen er ikke mellem arkæologi og tekster, men mellem tilsigtede og utilsigtede

overleveringer. Billeder i monumenter f.eks. hører til den tilsigtede tradition, d.v.s. til den opfattelse af sig selv som en periode, en person eller en klasse ønskede at overgive omverdenen og efterkommerne. Mange aspekter af sproget hører derimod til den utilsigtede tradition, for så vidt de er uden for forfatterens kontrol. Og enhver beretning om noget er en utilsigtet overlevering af noget andet: en beretning som vil fortælle os om det kapitolinske tempels indvielse, forsyner os uforsætligt med data om overgangen fra kongemagt til republik i Rom. I dette berømte eksempel spiller argumentum ex silentio en stor rolle, som bekendt.

Den distinktion som jeg har forsøgt at gennemføre, knytter sig naturligvis til den gamle lærersætning, at man altid må undersøge om en forfatter havde lejlighed eller mulighed for at citere en person eller en begivenhed, før man bruger hans silentium som argument. Og den knytter sig endnu mere til de generelle problemer om generalisationen i historien, historiske love, statistikken og forholdet mellem historie og sociologi som har været debatteret længe i efterkrigstiden. Man kan sige: uden argumentum ex silentio i den betydning som jeg har forsøgt at definere ovenfor, er der ingen mulighed for vurdering af en statistik. På grund af den synsvinkel som statistikken i de senere tider har beriget den historiske forskning med, er den gamle nabo til argumentum ex silentio forsvundet fra enhver metodik, nemlig princippet unus *testis*, *nullus testis*. I dag ved vi, at unus testis skal være med i statistikken. Strengt taget er silentium, i betydningen fravær, derimod ikke med i statistikken: som bekendt kan man ikke lave statistikker hvor nul forekommer. Nul er nødvendigvis før eller efter en statistisk kurve. I en statistik på grundlag af få repræsentative data som oven i købet er spredte på en lang periode, (statistikker om oldtidens tilstande kan kun være af den slags og ligner altså i nogle henseende vælgeranalyser), betyder nul på procent-linjen ikke nødvendigvis bogstaveligt nul men en vis promillekvotient. Så rokker Bernals indvendinger absolut ikke den lave datering for indførelsen af alfabetet. Som beskedne filologer, der bare konstaterer, lader vi os ikke engang forføre af den gamle, men stadigvæk forførende hypotese, at skriften blev indført for at skrive *Iliaden* og *Odysseen* ned, langt før den blev anvendt til indskrifter på stene (eller af det mindre charmerende, men som sædvanlig bekvemme kompromis mellem litteratur- og handelsanvendelse i Snodgrass, *Archaic Greece*, 83).

Tilfældet med tilstedeværelsen af fönikiske kolonier i Grækenland er forskelligt fra problemet og kildeforholdet om alfabetets indførelse. For det første skal vi her forstå, hvilken slags tilstedeværelse Herodot har haft i sine tanker (især naturligvis i 5. bog, 57 ff.). Jeg synes ikke at han mekanisk har overført de befolkningsbevægelsesformer, som han kendte fra sin samtid, til de ældste tider. Han har derimod skabt en model, der forsøgte at kombinere navne og genealogier fra myten (som allerede var sat i system i Hesiods »Kvindernes Katalog«), (for Kadmos vedkommende i F 138-143) med forestillinger om folkevandring og nybyggere fra lokaltraditionerne i byerne og i de fornemme familier. Altså noget imellem kolonisation og den emigration af enkelte rige familier, som han kendte fra samtiden. Denne model som er f.eks. forskellig fra de forestillinger som Euripides har, og som ikke skal adskilles fra det tilknyttede kronologiske skema, viser Herodots storhed som historiker, men at kalde denne mytetolkning og myterationalisering for overlevering er efter min mening en udbredt fejltagelse nu til dags, desværre. Her er Bernal f.eks. i samme båd med Hammond, *A History of Greece* 2. udg. s. 653 ff.. Hvor Herodot siger, at fönikerne var tilstede (Theben), finder vi ikke spor af deres tilstedeværelse, men vi kunne ganske vist finde disse spor andetsteds. Så er der naturligvis ikke anledning til at bruge argumentum ex silentio angående steder som endnu ikke er udforsket. Hvor Thukydide siger at Fönikerne var »før Minos« (1,8), nemlig på øerne (Kykkladerne) har man det positive bevis på at Fönikerne ikke bare ikke har været til stede men endog ikke har øvet indflydelse. Men også i dette tilfælde må vi huske

forskningens endnu utilstrækkelige omfang. Etruskerne er ifølge en antik tradition indvandret fra Lilleasien. Men i Etrurien har vi det positive arkæologiske bevis på at ingen masseindvandring af et folk med overlegen kultur til den etruskiske kyst har fundet sted. Thukydid (VI, 2,6) taler om opholdssteder og landingspladser, som Fønikerne skulle have haft langs hele den sicilianske kyst før grækernes ankomst til Østsicilien. Også i dette tilfælde har vi de positive beviser på, at det ikke er sandt. En tilsvarende sikkerhed synes altså endnu ikke at kunne herske med hensyn til udelukkelse af fønikernes tilstedeværelse i Grækenland. Forholdet mellem den historie som vi kan rekonstruere, og det som grækerne tænkte om deres fortid, skulle hellere indbyde til en generel vurdering af disse forestillinger, hvor fortolkningen af de store linjer og af de faste strukturer i den historiske fortælling skulle være mere interessant end bedømmelsen af eksaktheden af hver enkelt oplysning. Vi kunne så se at Thukydid ikke er »tavs« om fønikiske kolonier, men har en alternativ model, som kommer klart til syne i tilfældet Sicilien: Fønikerne tager opholdspladser på øer for handel og pirateri. Vi skal derfor ikke bruge ham i et argumentum ex silentio. Deri er jeg enig med Bernal, men ud fra andre motivationer. Med Homer er situationen en anden: Bernal og de andre der mener, at Homer afspejler situationen i mykensk tid, og som benytter ham til at bevise det og andet i denne tid, kan ikke trække sig tilbage når det gælder Homers tavshed om fønikiske kolonier og Kadmos' herkomst. Homers tavshed har en anden betydning for dem der ikke forventer at finde historiske begivenheder bag eposet og myten. Men også inden for den episke traditionelle geografi er fravær af fønikiske kolonier talende. Man kan om dette problem konkludere med en konstatering, et forbehold og et retorisk spørgsmål: 1) vi har ikke fundet spor af fønikisk tilstedeværelse i Grækenland 2) Hvis vi er overforsigtige, må vi bare sige at vi *endnu* ikke har fundet spor o.s.v. 3) Hvis der har været en i alle tilfælde kortvarig tilstedeværelse, hvorfor skulle den have efterladt minde om sig selv i bearbejdningen af myten i historisk tid og ikke under jorden og i eposet?

Giuseppe Torresin
Torresin@oncable.dk

Noter

¹ Når Brucker mener, at Platon har genindført »allegorien« hænger det sammen med, at han antager allegorien for at være mytens udtryksform. Myten udtrykker sig allegorisk. En filosofi (quaedam philosophia), dvs. systemer, som eksisterer uafhængigt af de filosoffer, som har fremsat dem, og af disses intentioner, eksisterer lige fra verdens vugge, men blandet med urenheder, uvedkommende tilføjelser og for hurtige slutninger (Leibniz). Platon forlader den metode, som Thales og de andre førsokratikere havde indviet, altid at være klar over grundlaget (fundamentum) for ethvert skridt i undersøgelsen (Chr. Wolffs philosophia rationalis).

² Denne opfattelse af den græske kulturhistorie gennemtrænger hele bogen, ikke kun det citerede sted.

³ Et eksempel er givet på s. 22 i forrige nummer af AGORA angående Canfora.

⁴ Jeg har tilladt mig at indføre nogle gange i denne artikel et ikke eksisterende biord »raciale« for at tale om en hensyntagen til racer uden racistiske konnotationer.

⁵ Altså noget så generelt som det sydlandske udseende som danskerne taler om.

⁶ For flere enkelheder se kapitlet »Var de gamle ægyptere sorte negre?« af Torben Holm-Rasmussen i *Arven fra Ægypten* (E. Christiansen red.) B. II , s.287ff.

⁷ Se J.D.Bernal, »Science in History« 4 vol. 1954 flere gange genoptrykt. Pelican Books.

⁸ Et resumé kan læses i www.wellesley.edu/CS/Mary/contents.html

⁹ Se Charles Taylor (red.) *Multiculturalism. Examining the Politics of Recognition* 1994 og H.C. Wind *Anerkendelse Et tema i Hegels og moderne filosofi*, Aarhus 1998

¹⁰ Fx s. 10; s. 322; s.348; s.359. Sml. også s. 323.

¹¹ Efter min mening er også denne opfattelse af Darwin og darwinismen en frugt af Bernals racistiske konspirationsteori. Noget andet er at være opmærksom på de mange racistiske deformationer Darwinismen blev offer for i slutningen af det 19. årh. Se Günter Altner (herg. v.) *Der Darwinismus* WdF Wiss. Buchg. 1981 især de tekster samlet i kap. III .

¹² Jeg synes også at metodens forankring i oplysningstidens kritik kommer klart til syne i den modstand som Hegel viste mod Niebuhrs metode. Også angående mange problemer i den romerske historie var Niebuhr i direkte forbindelse med 17-18. årh.s historikere. Han tog inspiration fra Perizonius som havde studeret hvordan Saxo bevarer antikke poetiske traditioner og tænkte at det samme kunne være sket for de romerske mundtlige traditioner.

¹³ Se Agora 1996-2 s. 47 ff.

¹⁴ I Italien diskuterede man hvor mange barbariske indvandrere der havde blandet sig med romerne og om nogle adelsfamiljer med rette tilkaldte sig germansk ascendens. (Maffei, Muratori)

¹⁵ Salvatore Settis (red.) *I Greci. Storia cultura arte società*. Vol I Noi e i greci Einaudi 1996 s. 1015-1088; Om K.O.Müller se s. 1046.

¹⁶ K.O.Müller *Prolegomena zu einer wissenschaftliche Mythologie* 1825 nyudgave WB 1970 s. 336.

¹⁷ Se Peter W. Haider, *Griechenland -Nordafrika*. W.B. 1988.

¹⁸ At Nonnos var fra Panopolis i Ægypten, vil intet sige. Bl.a. kunne han ikke ægyptisk, men benyttede en græsk myte i lærd omskrivning om Byzantions grundlægger, Byzas. Men Bernal mener øjensynligt at Byzantion har navn fra Byzas: som Roma har navn fra Romulus! Selvfølgelig! Bernal indrømmer dog et ideologisk træk i de senantikke forfattere efter Alexander den Store, der har tilføjet Indien til Sesostris' erobringer, mens den ekstreme orient i følge ham ikke er med hos Herodot.(Også dette er forkert!). Men dette forudsætter at der i det ptolemæiske og i det romerske Ægypten skulle være en modstilling: Sesostris mod Alexander, mens det er næsten sikkert at Alexanderromanen har fået sin første udførmning og mange af sine antikke bearbejdelser netop i Ægypten.

¹⁹ Vigtig er polemikken mellem Schleiermacher og F.A. Wolf for at se filologernes særlige stilling: se H.-G. Gadamer, *Seminar: Plilosophische Hermeneutik*. Suhrkamp 1976 s. 131 ff.

Profiler

JANE HJARL PETERSEN

Research profile

I am a classical archaeologist (MA in May 2003) with the thesis “Archaic Graves, ca 550-480 BC, of Taranto and Olbia – A Comparative Study”. My main research interests are Greek culture as practised in the colonies, the interaction between Greek colonists and local barbaric populations, and the archaeology of burial and ethnicity in archaeology. Prior to my employment with the Danish Research Foundation’s Centre for Black Sea Studies I was engaged in excavations at the temple site of Timpone della Motta near Francavilla Marittima in Southern Italy.

Project description

Project title: *On the edge of the Greek world. Cultural identity and cultural interaction in the northern Black Sea area c. 550-270 BC. A study of burial customs as indicators of cultural identity.*

My research is mainly concerned with research activity **1: Them and us, cultural strategies and interaction**. The main aim of the project is to shed light on the cultural identity of the Greeks in the northern Black Sea area and on the cultural interaction between these Greeks and the surrounding Barbarians (Scythians, Sarmatians, Taurians and others).

For this purpose, burial contexts from the northern Black Sea area are used as primary sources, and settlement contexts from the same area are used as secondary references. The graves are chosen mainly due to their classification as *intentional archaeological sources* that can be seen as indicators of the intentions and thoughts of the burying society both in a social and religious context.

The Black Sea area provides us with very interesting material in this respect. The Greeks settled here on what one could call *the edge of the Greek world*. Meeting with the strong barbaric culture of the area must have had a great impact on the colonists, and the continuing existence of both Greeks and Barbarians in the region must have left traces in both cultures throughout the hundred years they co-existed. Yet the Greeks of the Black Sea were not only in contact with the local barbaric cultures; the trade links with the Greek homeland were kept alive, and influences from this part of the world have also played a role in the region. Thus, Greeks at the Black Sea should identify themselves from three perspectives: the local Greek perspective; the local barbaric perspective, and finally the Greek, homeland perspective.

Many questions arise from these reflections: Did the Greeks let themselves be influenced by impulses from outside their own cultural circle? By whom were they then influenced and why? How did the cultural identities of the Black Sea Greeks manifest themselves and how is this reflected in the burial customs? Were there any regional differences within the Black Sea region or does the region show a unanimous approach to cultural identity and self-understanding?

The study will not only concern the Greek poleis of the region, but will also deal with material from the chorai of these settlements and offer an outlook on the East Greek homeland as well as a comparative case study of the Greek colony of Taranto in Southern Italy.

Jane Hjarl Petersen
Center for Black Sea Studies
klajhp@hum.au.dk

SØREN FREDSLUND ANDERSEN

Kontinuitet og forandring

Et studium af Bahrains »hellenistiske« gravpladser

Denne undersøgelse har sin rod i de danske, arkæologiske ekspeditioner til Golflandene, der blev iværksat af P. V. Glob og G. Bibby fra Århus Museum (senere Moesgård Museum) i 1950'erne. Ekspeditionernes primære mål var øriget Bahrain ud for Qatars og Saudi Arabiens kyst, hvortil det blandt andet lykkedes at lokalisere bronzealderlandet »Dilmun«, som er kendt fra mesopotamiske kileskrifter. Ud over de betydelige fund fra bronzealderen fandt man nogle sortglaserede skår - utvivlsomt fra bordvarer importeret fra Athen, og kunne på baggrund heraf definere en bred »hellenistisk« periode i Golf-området. Denne »hellenistiske« periode kom til at dække hele tidsrummet fra Alexander den Store til islamiseringen i det 7. årh. e.Kr. og inkluderer dermed både den mediterrane hellenistiske periode samt romersk kejsertid og senantikken. Betydelige arkæologiske undersøgelser på øen Failaka ud for Kuwaits kyst leverede dog det største materiale fra perioden. Her udgravede danskerne et lille fort med et tempelkompleks, som sandsynligvis blev grundlagt af Seleukiderne – Alexander den Stores efterfølgere i den østlige del af hans verdensrige. Fundene fra fortet på Failaka dokumenterede en betydelig græsk indflydelse på den lokale materielle kultur og er blevet en central lokalitet for studiet af den kulturelle interaktion mellem det græske og orientalske efter Alexander den Stores erobring af det Akæmenidiske Rige. Dog har fortet på Failaka kun været beboet i afgrænsede perioder og materialet herfra giver derfor ikke mulighed for at vurdere spørgsmålet om kontinuitet og forandringer i den materielle kultur gennem hele perioden.

I mit hovedfagsspeciale bearbejdede jeg den upublicerede keramik fra den »hellenistiske« periode fra Bahrains formodede oldtidshovedstad Qala'at al-Bahrain. Det lykkedes mig at supplere det allerede publicerede keramiske materiale på flere områder, idet jeg bl.a. identificerede et materiale, der dokumenterer den tidligste græske påvirkning af det lokale keramiske formforråd og at få dette dateret til perioden fra 325 til 275 f.Kr. Desuden beskrev jeg en homogen gruppe keramik, der kan henføres til det 3-4. årh. e.Kr. Sammenholdt med den allerede publicerede keramik er der hermed defineret 6 keramiske underperioder dækkende perioden fra 325 f.Kr. til

c. 400 e.kr. Hermed er et kronologisk system for størstedelen af den »hellenistiske« periode på Bahrain udarbejdet og fundamentet for at behandle projektets problemstillingen etableret.

Gennem arbejdet med keramikken var det ikke alene muligt at påpege en typologisk udvikling men også en signifikant forandring af det keramiske formforråd gennem det 3. og 2. årh. f.Kr., hvor former, der knytter sig til en græsk livsførelse, vinder massivt indpas. Dette tages som en indikation på en forandring af den kulturelle orientering på Bahrain efter Alexander den Stores erobringer.

De »hellenistiske« grave på Bahrain

På Bahrain har lokale og udenlandske arkæologer gennem de sidste 50 år udgravet mange hundrede grave fra den »hellenistiske« periode. Disse udgravninger er kun sporadisk publiceret, og der er ikke foretaget nogen større, samlet analyse af dette materiale. Forundersøgelser til indeværende projekt i maj 2001 på Bahrain viste, at gravene i kraft af deres antal og kompleksitet rummer et unikt og uudnyttet potentiale til at belyse kulturelle og samfundsmæssige forhold i den »hellenistiske« periode og dermed kan bygge videre på resultaterne af udgravningerne på Qala'at al-Bahrain.

Gravpladsen *Shakhoura mound 1* er den hidtil største høj, der er udgravet. Den rummede 187 kistegrave, som var anlagt i koncentriske cirkler uden om den primære grav. Størstedelen af de uplyndrede grave indeholdt gravgods i form af glas, metal, perler og andet personligt udstyr, men det mest almindelige gravgods var et eller flere lerkar. Umiddelbart syd for højen udgravede de lokale arkæologer fundamentet til en lille bygning og foran denne et stort ildsted og en gruppe antropomorfe steler/statuer. Endvidere fandt man i en del af gravene ved kraniet en bronzemønt, der vidner om den græske skik med at give den afdøde færgespenge med til Charon. Disse karakteristika er også veldokumenteret ved andre af periodens gravpladser. De præliminære undersøgelser af gravfundene viste også, at det er muligt at benytte det kronologiske system fra Qala'at al-Bahrain til at datere gravene, og at der tilsyneladende findes grave, der kan henføres til de fleste underperioder.

Studiet af gravene bygger i høj grad videre på tidligere arbejder fra Institut for Klassisk Arkæologi, hvor kulturmødet mellem det græske og bl.a. det orientalske har en central plads. Det er derfor muligt at skelne mellem »lokale« (ikke-græske) og »fremmede« (græske) elementer i de forskellige materialegrupper og kontekstuelle sammenhænge og netop det forholds udvikling gennem hele den »hellenistiske« periode er blevet omdrejningspunktet for indeværende projekt. Det er dermed projektets hypotese, at jeg på baggrund af udviklingen af forholdet mellem det »lokale« og »fremmede« i den materielle kultur på Bahrain vil være i stand til at identificere perioder præget af kontinuitet eller forandring. Umiddelbart vil jeg forsøge at forstå disse perioder i et historisk regionalt perspektiv, men også spørgsmål om etnicitet og socialstruktur vil indgå i behandlingen.

Projektet er muliggjort med et Ph.d.-stipendium fra Dansk Arkæologisk Forskerskole og hovedvejleder er docent Lise Hannestad fra Institut for Klassisk Arkæologi, Århus Universitet, bivejlederne er museumsinspektør Flemming Højlund, Østasiatisk Afdeling, Moesgård Museum og Assistant Keeper St John Simpson, Department of Ancient Near East, The British Museum. Endvidere har projektet Bahrain National Museums fulde opbakning og museet stiller bl.a. bolig til rådighed under de planlagte registreringsophold på Bahrain. Tidligere besøg på Bahrain har

givet en solid indsigt i arbejdsgangene og forholdene på Bahrain National Museum, og der er blevet etableret tætte kontakter til museets ansatte. Indeværende projekt kan derfor udføres med respekt for de lokale arkæologers faglige kompetencer og kvalifikationer, og de vil så vidt muligt blive involveret i bearbejdningen af fundene. Det er håbet, at dette samarbejde udmønter sig i nogle fælles publikationer. Derigennem kan de lokale arkæologer få erfaring i videnskabelig publicering af oldsager, hvorved incitamentet til i fremtiden selv at påtage sig disse centrale opgaver øges.

Søren Fredslund Andersen
Klassisk Arkæologi, AU
klasfa@hum.au.dk

Deadline 1. Februar

Udgivelse 1. Marts

Deadline 1. April

Udgivelse 1. Maj

Deadline 1. September

Udgivelse 1. Oktober

Deadline 1. November

Udgivelse 1. December

Retningslinjer: Materiale afleveres senest på dagen for deadline, i Wordformat og på diskette, med eventuel udskrift, eller via e-mail til agora@hum.au.dk. Hvis man vil benytte sig af græsk tekst, bruger man 'Greek Old Face' med 'Son of Wingreek'.
Skriv navn, tilhørsforhold og e-mail/tlf. Hvis man ønsker det, kan e-mailadressen blive offentliggjort i ΑΓΟΡΑ.

“Aspects of Ancient Greek Cult”
9-10 January 2004

Centre for the Study of Antiquity and the Department of Classical Archaeology
University of Aarhus, Denmark

The *Centre for the Study of Antiquity* and the *Department of Classical Archaeology, University of Aarhus, Denmark*, have the pleasure of inviting you to the conference **“Aspects of Ancient Greek Cult,” 9-10 January 2004.**

Different aspects of ancient Greek cult will be investigated at this conference: The concept of cult in the study of religion and archaeology, the use of music in rituals, the cult of poets and the cult in Hecatomnid Caria, the basket on the votive reliefs and on vase paintings, rituals surrounding pagan incubation and different aspect of the Asklepios cult in Athens will be treated.

There will be served lunch at 11.45 and dinner at 19.00. Please write/e-mail before 2 January 2004 if you want lunch and/or dinner. Lunch costs: Kr. 80,00 and Dinner costs: Kr. 150,00.

The coffee for the conference is sponsored by *Café RisRas* and the wine for the reception is kindly sponsored by *Den Blå Port: Viticole*.

The conference will take place in the Lecture Hall, Department of Classical Archaeology, Ndr. Ringgade, Building 415, 407.

All interested participants, please write to:

Stine Toft or Jesper Jensen, Department of Classical Archaeology, University of Aarhus, Ndr. Ringgade, Bygn. 414, 8000 Århus C, Denmark.

E-mail: klajj@hum.au.dk or call: +45 8942 2064.

Best Regards

Jesper Jensen
Department of Classical Archaeology,
University of Aarhus, Denmark

